

Samen Buurten als beweging voor gemeenschapsopbouw in Flevoland

Inhoud

Samenvatting	3
1 Inleiding	6
1.1. De Praktijklabs van <i>Samen Buurten</i>	7
2 Onderzoeksaanpak	8
3 Resultaten literatuurscan over gemeenschapsopbouw	10
3.1. Over gemeenschapsopbouw	10
3.2. Knelpunten bij gemeenschapsopbouw	10
4 Overkoepelende resultaten: de mensen achter de Praktijklabs	12
4.1. Overzicht focus, visie en benaderingen van aanpakken binnen de Praktijklabs	12
4.2. Overzicht van ervaren knelpunten van de praktijklabdeelnemers	15
4.3. Overzicht ervaren succesfactoren van de Praktijklabdeelnemers	18
5 De impact van de Praktijklabs: eerste resultaten	20
6 Conclusie en aanbevelingen	23
6.1. Overkoepelende inzichten	23
6.2. Aanbevelingen en concrete handvatten	24
Bijlage 1: Literatuurlijst	28
Bijlage 2: Informatie Praktijklabs Samen Buurten	30

Samenvatting

De uitdagingen waar Flevoland mee te maken heeft op het gebied van sociale cohesie vragen om meer samenwerking met bewoners. Zorgorganisaties in de provincie Flevoland hebben zich als netwerkbeweging **Samen Buurten** verenigd rond een gecoördineerde inspanning om te werken aan zorgzame gemeenschappen. *Samen Buurten* is een lerende netwerkbeweging voor zorgzame gemeenschappen die in 2022 in gang is gezet door Zilveren Kruis Zorgkantoor, Stichting Philadelphia Zorg, 's Heerenloo, Doenersdreef Zorg, Ambulante Hulpverlening Midden Nederland, Coöperatie Hesterhuizen, Triade Vitree, Leger des Heils, Acquire en ZorgSaamWonen.

Unieke kenmerken van *Samen Buurten* zijn het langdurig leren in een leergemeenschap, de combinatie tussen formele en informele partners, een focus op kwetsbare doelgroepen binnen gemeenschappen, en de koppeling aan zorgorganisaties en zorgverzekeraar. Om continuïteit te bieden aan de netwerkbeweging van zorgpartners zijn er diverse projecten opgezet, waaronder de Praktijklabs. **De Praktijklabs** van *Samen Buurten* zijn platforms voor experimenten en samenwerking om te werken aan gemeenschapsopbouw. Professionals en bewoners werken hier samen aan zorgzame gemeenschappen.

In de periode 2022-2025 onderzocht het Verwey Jonker Instituut de Praktijklabs aan de hand van actiegericht onderzoek. De focus van het onderzoek lag op de bijdrage van de netwerkbeweging *Samen Buurten* aan zorgzame gemeenschappen in Flevoland, gestuurd door de input van bewoners, professionals en samenwerkingspartners. Dit deden we met behulp van verschillende onderzoeksactiviteiten:

- Een literatuurscan van (knelpunten bij) gemeenschapsopbouw.
- Een vragenlijst onder de deelnemers van het communityfestival van *Samen Buurten*.
- Een verdiepende workshop op het communityfestival van *Samen Buurten*.
- Twee vragenlijsten van deelnemers aan de Praktijklabs.
- Verdiepende gesprekken met een selectie van deelnemers aan de Praktijklabs.
- Locatiebezoeken met groepsgesprekken met professionals en bewoners.

Wat werkt?

Op **bestuurlijk** niveau zien we dat een samenhangende visie op gemeenschapsopbouw een belangrijke succesfactor is. De Praktijklabdeelnemers wijzen hiernaast naar het belang van

ontmoetingsplekken voor preventievraagstukken. Gemeenschapsopbouw heeft een 'langzamer' tempo. Het gaat niet in de eerste plaats om het realiseren van formele 'zorg', maar om het versterken van de kwaliteit van leven en sociale cohesie – door nabijheid, betrokkenheid en vertrouwen. Dit botst soms met de gewenste verantwoording van traditionele beleidssturing, die vaak gericht is op voorspelbaarheid, meetbaarheid en efficiëntie. Voor zorgorganisaties en beleidsmakers betekent dit: accepteren dat niet alles planbaar is. Gemeenschapsopbouw vraagt om investeren in relationele processen waarvan de opbrengst pas op termijn zichtbaar wordt – en dan vaak op onverwachte manieren.

Op **professioneel** niveau zien we dat succesvolle gemeenschapsopbouw gaat over het kunnen organiseren van terugkerende, laagdrempelige ontmoetingen – en het vervolgens ook weer kunnen loslaten. Niet met een formeel doel, maar met ruimte om elkaar te leren kennen als mens. Zo ontstaat vertrouwen – de bodem voor samenwerking en initiatief samen met vrijwilligers. Deze vorm van laagdrempelig contact vraagt om diverse competenties die succesfactoren zijn voor het slagen van de aanpakken van praktijklabdeelnemers:

- Herkenbaarheid en nabijheid: klein en zichtbaar beginnen in de buurt.
- Focus op what's strong.
- Focus op het doen.
- Start vanuit vertrouwen en oprechte nieuwsgierigheid.
- Eigenaarschap bij bewoners.
- Inclusief werken bij gemeenschapsopbouw.

Waar knelt het?

Werken aan gemeenschapsopbouw is vaak inspirerend en betekenisvol, maar in de praktijk stuiten community builders – zeker in de beginfase – op tal van obstakels:

1. De ervaren **bestuurlijke knelpunten** gaan over de verantwoordelijkheden, inzet en financiering van professionele organisaties. Een terugkerend knelpunt is de moeizame samenwerking met gemeenten en andere systeemspelers. Gemeenten zijn vaak bepalend in de kaders en financiering, maar hun werkwijze sluit niet altijd aan bij de leefwereld van bewoners of bij de langzame, organische aard van gemeenschapsopbouw.
2. De belangrijkste **relationele knelpunten** die praktijklabdeelnemers ervaren in het werken aan gemeenschapsopbouw liggen op het vlak van samenwerking. De Praktijklabdeelnemers geven aan dat er onvoldoende samenwerking is tussen professionele organisaties die elkaar

- juist zouden moeten versterken. Sommige deelnemers voelen zich alleen staan binnen hun organisatie, of ervaren weerstand van collega's en leidinggevenden.
3. De praktijklabdeelnemers signaleren duidelijke **knelpunten op het gebied van professionalisering** van gemeenschapsopbouw. Praktijklabdeelnemers vinden dat er te weinig professionals actief zijn op dit terrein, en ervaren capaciteitsproblemen binnen organisaties.
 4. Het belangrijkste **maatschappelijke knelpunt** is de afname van het aantal vrijwilligers en actieve inwoners, wat een directe impact heeft op de uitvoerbaarheid en continuïteit van gemeenschapsopbouw. Veel bewoners zijn hiernaast moe van goedbedoelde initiatieven die weer verdwijnen, of associëren een locatie of organisatie met iets dat niet (meer) klopt. Botsende agenda's en leefstijlen zijn ook belemmerend voor het bij elkaar brengen van verschillende generaties of mensen met en zonder hulpvraag.
 5. Ten slotte zijn er een aantal specifieke **'Flevolandse' knelpunten** die door de praktijklabdeelnemers worden benoemd. De geografische spreiding van dorpen, wijken en gemeenschappen in Flevoland creëert letterlijk afstand. Hiernaast zorgt de relatief jonge geschiedenis van Flevoland als provincie, met veel nieuwbouw en een gemengde bevolking van 'nieuwkomers', in sommige gemeenschappen voor een gebrek aan natuurlijk gegroeide netwerken en informele sociale structuren. Dat beïnvloedt de onderlinge betrokkenheid en maakt gemeenschapsvorming complexer. Praktijklabdeelnemers vinden ten slotte dat er onvoldoende fysieke plekken in Flevoland zijn om initiatieven te ontplooiën.

Wat is de impact?

Om de impact van de praktijklabdeelnemers te duiden hebben we gekeken naar de **impact van de initiatieven op de samenwerking, de impact op individuele bewoners** en de impact op **sociale verbanden**.

Impact op de samenwerking.

Inzet op gemeenschapsopbouw heeft een positieve uitwerking op de samenwerking tussen professionals. Professionals uit de samenwerking met beide praktijklabdeelnemers gaven aan dat het helpend is dat er een kartrekker is die mensen prikkelt om dingen te ondernemen. Het brengt een positieve sfeer binnen de samenwerking rond gemeenschapsopbouw die ook waardevol is voor de samenwerking tussen organisaties: *"In de samenwerking is [community builder] goed in het inventariseren van behoeften, waardoor de vragen [van bewoners en professionals] vanzelf komen."*

Impact op de sociale verbanden.

De gesprekken maken hiernaast zichtbaar hoe de inzet van een community builder bijdraagt aan het ontstaan en versterken van sociale verbanden in de wijk. In beide buurten leidt de aanwezigheid van een laagdrempelige ontmoetingsplek, gekoppeld aan actieve ondersteuning van bewonersinitiatieven, tot meer onderling contact, samenwerking en gedeeld eigenaarschap. De werkelijke dynamiek ontstaat vaak op microniveau – in specifieke straten, binnen kleine groepen of op plekken waar bewoners elkaar stap voor stap leren kennen en de verbinding meer ervaren. Het gaat om kleine gebeurtenissen: een ontmoeting van bewoners die elkaar anders nooit zouden spreken, een buurtbewoner die voor het eerst verantwoordelijkheid neemt voor een activiteit en daarmee nieuwe vaardigheden ontwikkelt, of het ontstaan van een informeel netwerk dat als vangnet fungeert.

Impact op individuele bewoners.

Ten slotte zien we onder bewoners een grote individuele impact. Bewoners geven zelf aan dat eenzame mensen zich door de komst van de community builder meer gedragen voelen door de gemeenschap. Voor veel bewoners betekent de ontmoetingsplek meer dan een ruimte: het is een rustpunt, een plek waar men zich welkom en gezien voelt. De persoonlijke betekenis van de plek wordt in sommige uitspraken krachtig samengevat:

“ Ik heb hier welbevinden gevonden! Je wordt afgeleid van het alledaagse en gaat weer vrolijk naar huis.” (bewoner)

Aanbevelingen

Versterk de rol van Samen Buurten als leer- en verbindingsplatform.

Elke community builder of zorgprofessional ervaart in gemeenschapsopbouw eigen obstakels. Juist het delen van deze worstelingen binnen een netwerkbeweging blijkt van grote waarde. De obstakels – en ook de successen – creëren herkenning en dragen bij aan collectieve leerprocessen. Om de rol van Samen Buurten als leer- en verbindingsplatform verder te versterken, is het belangrijk om regelmatige intervisiebijeenkomsten en leer-actiecycli te faciliteren waarin community builders ervaringen kunnen uitwisselen en samen oplossingen kunnen verkennen.

Versterk de positie van community builders.

Community builders – of dit nou actieve bewoners zijn of zorgprofessionals – vormen de kern van zorgzame gemeenschappen; zij verbinden bewoners en leggen de basis voor veerkrachtige wijken. Heldere rolomschrijvingen zijn daarom noodzakelijk, zodat verwachtingen, verantwoordelijkheden

en bevoegdheden duidelijk zijn. Bestuurlijke rugdekking is hierbij essentieel; gemeenten en andere bestuurlijke lagen moeten actief mandaat geven en het belang van gemeenschapsopbouw onderschrijven, waarbij ruimte wordt geboden voor langdurige relatieopbouw in plaats van alleen directe resultaten. Professionele ontwikkeling verdient eveneens aandacht, bijvoorbeeld door gerichte opleidingen, trainingen en intervisiegroepen.

Investeer in een lerende organisatiecultuur.

Gemeenschapsopbouw en de samenwerking rond zorgzame gemeenschappen vraagt om een lerende organisatiecultuur die ruimte biedt om samen te experimenteren. Samenwerking tussen verschillende afdelingen en (zorg)organisaties moet worden gestimuleerd om silo's te doorbreken en middelen en expertise effectief te bundelen. Leiderschap speelt een belangrijke rol bij het ontwikkelen van een lerende organisatiecultuur; leidinggevendenden moeten professionals ondersteunen en een cultuur van geduld en waardering voor het proces faciliteren.

Zorg voor duurzame infrastructuur en (digitale) ontmoetingsplekken in de wijk.

Het succes van gemeenschapsopbouw hangt af van een stevig fysiek fundament. Toegankelijke ontmoetingsplekken, zoals buurthuizen, parken en multifunctionele wijkcentra, zijn cruciale plekken waar sociale contacten kunnen ontstaan en gemeenschapsinitiatieven kunnen groeien. Daarnaast is digitale infrastructuur van belang om bewoners ook online met elkaar te verbinden.

Ontwikkel een gezamenlijke visie op zorgzame gemeenschapsopbouw.

Bestuurlijke betrokkenheid is onmisbaar voor duurzame zorgzame gemeenschappen. Zorgaanbieders, gemeenten, woningcorporaties, bewoners en informele netwerken moeten samen een gedeelde visie formuleren die recht doet aan de complexiteit en het langetermijnkarakter van dit proces. Een gezamenlijke visie biedt ruimte voor langdurige inzet en bevordert samenwerking binnen sectoren (bijvoorbeeld tussen ouderenzorg en gehandicaptenzorg) en tussen sectoren (bijvoorbeeld tussen zorg en het fysiek domein).

Geef bewoners écht eigenaarschap.

Succesvolle gemeenschapsopbouw ontstaat van onderop, waarbij wordt aangesloten bij de kracht, talenten en initiatieven van bewoners zelf. Zorgprofessionals kunnen bewoners faciliteren door hen te helpen ideeën uit te werken en obstakels te overwinnen, terwijl zij zelf de regie behouden. Het zichtbaar maken van successen en het betrekken van kwetsbare groepen dragen bij aan inclusiviteit. Tot slot is het ondersteunen van bewonersleiderschap en het beschikbaar stellen van kleine, flexibele budgetten essentieel om eigenaarschap te versterken.

De rol van samenwerkingspartners: verbinden en vertrouwen versterken.

Zorgverzekeraars, zorg- en welzijnsinstellingen, provincies en gemeenten spelen een belangrijke rol in het ondersteunen van gemeenschapsopbouw. Hun betrokkenheid gaat verder dan het verstrekken van middelen; zij kunnen een verbindende factor zijn door initiatieven zichtbaar te maken, kennisdeling te faciliteren en lokale netwerken te ondersteunen. Regelmatige netwerk-bijeenkomsten en digitale platforms kunnen lokale partijen helpen ervaringen en best practices te delen.

1 Inleiding

De afgelopen jaren zijn er steeds meer kwetsbare Nederlanders zelfstandiger gaan wonen. Ook ouderen wonen tot een steeds hogere leeftijd zelfstandig. Deze ambulantisering biedt kansen aan mensen om volwaardig onderdeel uit te maken van de samenleving. Wel levert het grote uitdagingen op. In de eerste plaats voor kwetsbare bewoners zelf, maar ook voor hun ondersteuners en voor de wijk waarin zij komen te wonen.

Zorgorganisaties in de provincie Flevoland hebben zich in 2022 als lerende netwerkbeweging Samen Buurten verenigd rond een gecoördineerde inspanning om te werken aan zorgzame gemeenschappen. De centrale doelstelling: het versterken van gemeenschapsgemeenschapsofbouw en het bevorderen van zorgzame, inclusieve gemeenschappen in Flevoland.^[1] De beweging brengt bewoners, professionals en organisaties samen rond de vraag: *Hoe kunnen buurten ontwikkelen tot sociale en veerkrachtige leefomgevingen*; plekken waar mensen zich verbonden voelen en naar elkaar omkijken. Samen Buurten is een initiatief van een breed samenwerkingsverband van zorg- en welzijnsorganisaties, waaronder:

- Zilveren Kruis Zorgkantoor
- Stichting Philadelphia Zorg
- Doenersdreef Zorg
- 's Heerenloo
- Ambulante Hulpverlening Midden Nederland
- Coöperatie Hesterhuizen
- Leger des Heils
- Triade Vitree
- Acquire
- ZorgSaamWonen

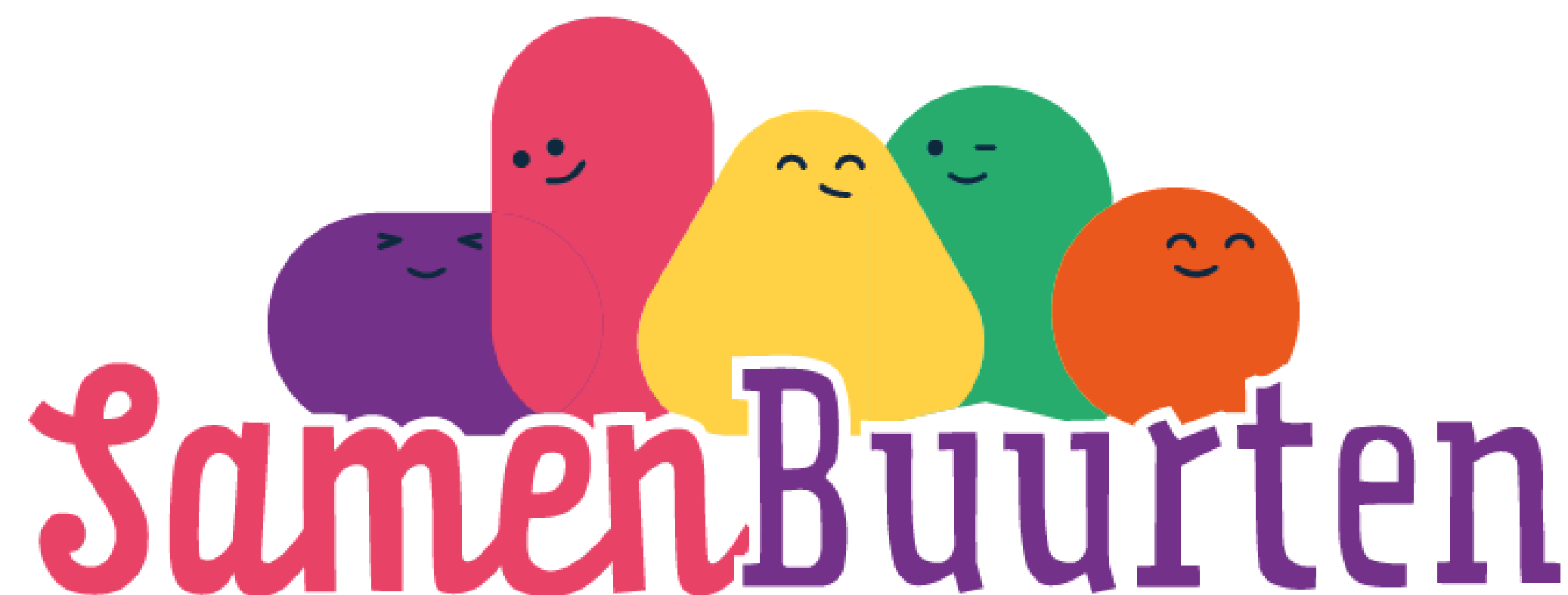
Met de netwerkbeweging Samen Buurten zetten Wlz-aanbieders en zorgverzekeraar Zilveren Kruis zich in voor het versterken van aandacht, kwaliteit en inzet van gemeenschapsofbouw in de provincie Flevoland. Hiermee moeten kwetsbare bewoners een zachtere landing in de wijk krijgen, wanneer zij vanuit een intramurale voorziening verhuizen naar de wijk. Thuiswonende bewoners met een zware zorgvraag krijgen meer mogelijkheden om volwaardig onderdeel te

zijn van de lokale samenleving en te participeren in zinvolle activiteiten. De toenemende rol van actieve bewoners die zich bezighouden met onderlinge hulp en steun noemen we het werken aan zorgzame gemeenschappen en sterkere sociale samenhang. De netwerkbeweging sluit hiermee aan op diverse landelijke ontwikkelingen, zoals Visie 2030 van de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland (VGN), de ontwikkelingen rond het programma Wonen, Ondersteuning en Zorg voor Ouderen (WOZO) en het Gezond en Actief Leven Akkoord:

"Middels gemeenschapsofbouw wordt gewerkt aan inclusieve en steunende gemeenschappen waarin iedereen kan meedoen, ongeacht of iemand een beperking heeft." (VGN)^[2]

"Gemeenten zorgen lokaal voor een sterke sociale samenhang en laagdrempelige voorzieningen waar mensen op kunnen terugvallen." ^[3](GALA)

"Gemeenten faciliteren het 'omzien naar elkaar in de wijk' door een breed, laagdrempelig en vindbaar aanbod van activiteiten en ondersteuning in de eigen buurt of wijk. [...] Voor mensen die niet beschikken over een eigen netwerk en waarbij sprake is van een bepaalde mate van kwetsbaarheid, zorgen gemeenten ervoor dat waar het mogelijk is een netwerk geactiveerd wordt." ^[4](WOZO)

1 Communityfeest Samen Buurten | Samen Buurten

2 Visie 2030 | Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland

3 GALA - Gezond en Actief Leven Akkoord | Rapport | Rijksoverheid.nl

4 Programma Wonen, Ondersteuning en Zorg voor Ouderen (WOZO) | Rapport | Rijksoverheid.nl

Unieke kenmerken van *Samen Buurten* zijn het langdurig leren in een leergemeenschap, de combinatie tussen formele en informele partners, een focus op kwetsbare doelgroepen binnen gemeenschappen, en de koppeling aan zorgorganisaties. Door middel van *Praktijklabs* als basis voor een *leergemeenschap* op het gebied van gemeenschapsopbouw biedt Samen Buurten ruimte voor experimenten, ontmoeting, en kennisdeling. De Praktijklabs zijn een meerdaags gratis programma van een halfjaar voor 'iedereen die meer te weten wil komen over- of een bijdrage wil leveren aan het creëren én behouden van fijne buurten om in te wonen, werken en leven'.^[5]

Het programma is gebaseerd op de Asset-Based Community Development (ABCD)-benadering, een benadering die uitgaat van de kracht en capaciteiten van bewoners om gezamenlijk positieve veranderingen te realiseren in hun leefomgeving. ABCD is dertig jaar geleden in de Verenigde Staten ontwikkeld op basis van onderzoek naar generieke kenmerken van veerkrachtige gemeenschappen, als alternatief voor probleemgerichte en pathologiserende overheidsaanpakken (Kretzmann & McKnight, 1993). ABCD wordt breed toegepast in Nederland en Europa, onder andere in de publieke gezondheid, welzijn, wijkontwikkeling, ontwikkelingssamenwerking en onderwijs (Van Pelt et al., 2024). Deze aanpak wordt ingezet voor het identificeren en mobiliseren van alle hulpbronnen, krachten en talenten van een gemeenschap (assets) om sociale verandering te bewerkstelligen in gemeenschappen (Russell & McKnight, 2022). ABCD benadrukt het belang van empowerment, sociale inclusie en het aanpakken van sociale onrechtvaardigheid om veerkrachtige gemeenschappen te creëren.

Samen Buurten beoogt bruggen te slaan tussen partijen en personen in welzijn, wonen en zorg, en zoekt daarbij actief naar nieuwe vormen van samenwerking tussen formele en informele netwerken in de provincie. Tegelijkertijd is het realiseren van dergelijke verbinding in de praktijk complex en contextafhankelijk (Zwart-Older et al. 2014; Berg et al. 2017; Wittenberg, 2025). De beweging is gestoeld op een continu leerproces, waarin onderzocht wordt wat wel en niet werkt, voor wie, en onder welke omstandigheden.

Dit rapport geeft zicht op hoe deelnemers van de Praktijklabs van *Samen Buurten* werken aan gemeenschapsopbouw binnen hun eigen context. Door middel van actiegericht onderzoek (gebaseerd op kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden) worden de uitgangspunten, aanpak en de eerste resultaten van het programma onder de loep genomen. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar succesfactoren, maar ook naar de uitdagingen, spanningsvelden en leerpunten die gepaard gaan met het bouwen aan zorgzame gemeenschappen. Zo biedt dit rapport inzicht in de dynamiek

van gemeenschapsopbouw in de praktijk, en in de mate waarin een netwerkbeweging als Samen Buurten bijdraagt aan het versterken van zorgzame gemeenschappen in de provincie Flevoland.

1.1. De Praktijklabs van *Samen Buurten*

De Praktijklabs vormen de kern van het programma. De Praktijklabs bestaan uit een scholingsaanbod van een halfjaar waarin deelnemers in vier tot vijf dagen theoretische kennis opdoen over gemeenschapsopbouw en deze direct toepassen in hun eigen praktijk. Samen Buurten heeft naast de Praktijklabs een brede leergemeenschap opgericht met verschillende activiteiten zoals een terugkerend communityfeest en een workshopaanbod, zodat deelnemers ook na afloop van het Praktijklab ervaringen en kennis kunnen uitwisselen. Hierdoor kunnen zij hun eigen praktijk duurzaam verder blijven ontwikkelen. Alle Praktijklabdeelnemers hebben een intentieverklaring getekend om langdurig betrokken te blijven bij Samen Buurten.

De Praktijklabs zijn gericht op het faciliteren van samenwerking tussen belanghebbenden, het bevorderen van sociale cohesie en het stimuleren van activiteiten zoals buurtbijeenkomsten en gemeenschapsprojecten. Deelnemers worden ondersteund door coaches en experts en werken aan eigen projecten of uitdagingen binnen hun gemeenschap. Bij de start hebben deelnemers al een leervraag geformuleerd waarmee ze aan de slag willen gaan in de Praktijklabs. Het programma van de Praktijklabs biedt accreditatie via Registerplein, wat de professionele erkenning van de opgedane vaardigheden onderstreept.

Met de Praktijklabs zet *Samen Buurten* een nieuwe stap in het stimuleren van gemeenschapsopbouw in Flevoland. Gemeenschapsopbouw moet bijdragen aan het versterken van zorgzame gemeenschappen waarin iedereen welkom is en waar ook mensen met een beperking volwaardig deel van uitmaken. Door de combinatie van theoretische scholing, praktische toepassing en netwerkvorming wil *Samen Buurten* bijdragen aan de ontwikkeling van veerkrachtige en inclusieve gemeenschappen in Flevoland.

Binnen deze studie hebben we de eerste twee rondes Praktijklabs kunnen volgen, waaraan in totaal 26 deelnemers van met name ouderen- en gehandicaptenzorgorganisaties hebben meegedaan.

In de volgende hoofdstukken worden de volgende elementen omschreven: de onderzoeksanpak, resultaten van de literatuurscan over gemeenschapsopbouw, de overkoepelende resultaten van de Praktijklabs, de eerste resultaten van de praktijklabs en ten slotte de conclusies en aanbevelingsrichtingen.

2 Onderzoeksaanpak

In de Praktijklabs zijn professionals (o.a. uit de gehandicapten- en ouderenzorg) en actieve bewoners welkom om gezamenlijk te leren, te proberen en te ontwikkelen in praktijken van gemeenschapsofbouw. Vanuit het actieonderzoek heeft het Verwey-Jonker Instituut de Praktijklabs gevolgd om de beweging *Samen Buurten* verder te brengen en nog meer dienend te laten zijn aan zorgzame gemeenschappen. In deze rapportage delen we de belangrijkste inzichten.

De bedoeling

Het doel van het actieonderzoek rond de Praktijklabs en lokale praktijken is overkoepelend leren van wat er gebeurt in de Praktijklabs, welke motivaties deelnemers hebben, welke lessen ze trekken, welke knelpunten ze tegenkomen en wat de eerste resultaten van Praktijklabdeelnemers zijn op het gebied van gemeenschapsofbouw. *Samen Buurten* kan leren van wat er gebeurt in de Praktijklabs en in de lokale praktijken die daaruit voortkomen: het moet helpen om verder positie te bepalen en op een passende manier ondersteunend te zijn aan gemeenschapsofbouw in Flevoland. Hierbij wil Samen Buurten ook leren van het opleidingsproces van de buurtverbinders van het praktijklab en de resultaten die hier worden behaald.

De centrale onderzoeksvraag luidt als volgt:

Op welke wijze krijgt de aanpak en inzet van community builders vorm binnen de Praktijklabs van Samen Buurten. Welke succesfactoren en knelpunten worden daarbij ervaren in het versterken van zorgzame gemeenschappen?

Het actieonderzoek is geen evaluatie van de Praktijklabs of de werkwijze van de facilitator, maar een volgend onderzoek naar wat er binnen de Praktijklabs gebeurt. We hanteren hierbij een aantal uitgangspunten:

- **Luisterend:** we maken gebruik van de verhalende kracht van betrokkenen. We nodigen hen uit ervaringen te delen.
- **Dialogisch:** onderzoekers gaan met betrokkenen in op creatieve wijze in gesprek om veranderingen te signaleren en te duiden.
- **Actiegericht:** we werken niet in een laboratoriumsetting en zijn ons bewust van de mogelijke invloed van onderzoek op de praktijk. We maken hier bewust gebruik van door actief resultaten terug te leggen bij het kernteam van *Samen Buurten* en de praktijk te verrijken met tussentijdse inzichten en zo het lerend vermogen te stimuleren.

Onderdeel A: Algemeen beeld Praktijklabs

a) Literatuurscan

Bij het woord actieonderzoek denkt men niet meteen aan literatuuronderzoek. Maar in onderzoek moeten we altijd voortbouwen op bestaande kennis. We zijn daarom gestart met een inventarisatie van literatuur over de knelpunten bij gemeenschapsofbouw, zowel binnen als buiten Flevoland. Dit geeft enerzijds al inzicht in wat gemeenschapsofbouw kan opleveren, anderzijds biedt het input voor de latere onderzoeksstappen, doordat we gericht kunnen vragen naar mogelijke effecten. Voor dit onderzoek hebben we gebruik gemaakt van zowel wetenschappelijke studies als andersoortige evaluaties.

b) Vragenlijst Communityfeest

Bij de start van het onderzoek hebben een sessie gegeven bij het eerste Communityfeest van Samen Buurten in 2022: het Communityfeest is een kennis- en netwerkfestival waar iedereen welkom is. Er is gedurende de workshop en ook naar afloop een vragenlijst ingevuld door 80 betrokkenen met een achtergrond in de gehandicapten- en ouderenzorg. Op deze manier hebben we inzichten opgedaan over de manier waarop gemeenschapsofbouw wordt vormgegeven en de knelpunten die zij ervaren.

c) Vragenlijsten twee groepen Praktijklabs

Bij de eerste fysieke Praktijklabdag hebben we in 2023 een vragenlijst naar de deelnemers gestuurd, waarin we inzichten hebben opgedaan in de manier waarop gemeenschapsofbouw wordt vormgegeven bij deelnemers (N=10). Ook was er aandacht voor de lokale situatie van de deelnemers en hoe de deelnemers de opgedane kennis in de praktijk willen gaan brengen. We onderzochten hier niet de ervaren kwaliteit van het praktijklab, maar de mate en wijze waarop men het succesvol in de praktijk willen brengen. In 2024 hebben we een tweede vragenlijst (N=16) uitgezet waarbij we dezelfde groep Praktijklabdeelnemers hebben gevraagd naar hun ervaren knelpunten en successen, en de eerste resultaten van hun inzet.

d) Interviews met selectie Praktijklabs

In interviews met een aantal Praktijklabdeelnemers (N=6) zijn we in gesprek gegaan over de motivaties, behoeften, ervaren knelpunten en eerste successen van deelnemers. Op basis van de interviews hebben we in afstemming met de coach van de Praktijklabs twee kansrijke praktijken geselecteerd. We gingen hierbij uit van een least-similar case design, omdat het binnen de grote verscheidenheid aan initiatieven belangrijk wordt gevonden om twee verschillende perspectieven

van gemeenschapsopbouw in beeld te brengen, in dit geval het perspectief van een onafhankelijk bewonersinitiatief en een zorgprofessional uit de ouderenzorg.

e) Analyseren

De onderzoekers analyseerden de opbrengsten van de interviews. De transcripties zijn geanalyseerd volgens de thematische analysebenadering zoals beschreven door Clarke en Braun (2014). Deze methode bestaat uit de volgende stappen:

- Vertrouwd raken met de data: het herhaald lezen van de transcripties en het noteren van eerste indrukken.
- Coderen: het systematisch toekennen van labels (codes) aan betekenisvolle tekstsegmenten.
- Zoeken naar thema's: het clusteren van codes tot overkoepelende thema's die centrale concepten of patronen representeren.
- Reviseren van thema's: het kritisch herzien en verfijnen van thema's in relatie tot de gehele dataset.
- Definiëren en benoemen van thema's: het formuleren van kernbetekenissen per thema.
- Rapporteren van bevindingen: het integreren van thema's in de resultatenbeschrijving, ondersteund met citaten.

De analyse is ondersteund met behulp van kwalitatieve analysetool Atlas.TI.

f) Reflecteren

De analyse van het Praktijklab is tussentijds besproken met het kernteam van *Samen Buurten*. Door deze momenten van reflectie werd het lerend vermogen van het team versterkt en konden gerichte aanpassingen in het programma worden doorgevoerd. Centrale vragen tijdens de bespreking waren: wat betekenen de observaties voor ons als kernteam? Welke rol kunnen we spelen in het aanwakkeren van motiverende factoren? Hoe kunnen we bijdragen aan het wegnemen van knelpunten, en wie hebben we daarbij nodig?

In onderzoek naar gemeenschapsontwikkeling is het belang recht te doen aan het diffuse en organische karakter van de initiatieven en aanpakken. Daarbij plaatsen we de volgende kanttekeningen:

- **Beperkt deelnemerscontact:** binnen dit onderzoek was onvoldoende ruimte om structureel contact te onderhouden en faciliteren met alle deelnemers van de Praktijklabs. Hierdoor ontbreekt een gedetailleerd beeld op het niveau van afzonderlijke initiatieven.
- **Het onderzoek biedt geen effectmeting.** Het onderzoek is niet opgezet als een effectmeting. Veel initiatieven zijn pas recent gestart, waardoor het op het moment van afronding nog te vroeg was om zicht te krijgen op concrete effecten. Bovendien is een effectmeting

per type Praktijklabdeelnemer niet mogelijk door de grote variatie van initiatieven. Ook de (organische) opzet van veel informele initiatieven maakt het lastig om al zicht te krijgen op de inzet van de Praktijklab-deelnemers.

- Vanwege deze beperkingen is ervoor gekozen om vooral te focussen op de **startfase van gemeenschapsopbouw**. In het bijzonder hebben we ingezoomd **op ervaren knelpunten en succesfactoren** zoals die deelnemers zijn benoemd. Deze inzichten bieden waardevolle input voor vervolgotrajecten en verdere beleidsontwikkelingen.

Onderdeel B: Verdieping kansrijke praktijken

In de Praktijklabs kunnen actieve bewoners en zorgprofessionals en andere geïnteresseerden zich aanmelden met een concrete praktijk, waar 'iets speelt' rondom gemeenschapsopbouw. Ook zijn een aantal partners uit andere domeinen en bewoners zelf welkom om deel te nemen. Praktijken in Flevoland die kansrijk lijken en graag betrokken willen zijn bij Samen Buurten, kunnen als praktijk geadopteerd worden. De ontwikkelingen in die praktijken kunnen intensiever gesteund en bestudeerd worden. Na de eerste observatie zijn er twee kansrijke praktijken gekozen: praktijken waar de inschatting is dat gemeenschapsopbouw daadwerkelijk van de grond gaat komen.

Bij deze praktijken hebben we de lokale ontwikkelingen intensiever gevolgd. Hoe brengen deelnemers de kennis uit de Praktijklabs in de praktijk? Hoe komt gemeenschapsopbouw tot stand? De ingezette methoden waren afhankelijk van het stadium van gemeenschapsopbouw en vond plaats in afstemming en in samenwerking met de lokale praktijk: dit past bij actieonderzoek, waar de praktijk leidend is en het onderzoek volgend en voedend. Uiteindelijk is in de twee cases beiden gekozen voor een opzet met groepsgesprekken op locatie – met bewoners, samenwerkingspartners en community builders.

Voor de analyse van de interviews is gekozen voor dezelfde analyse-aanpak als de aanpak voor de interviews van onderdeel B.

3 Resultaten literatuurscan over gemeenschapsopbouw

3.1. Over gemeenschapsopbouw

In gemeenschapsontwikkeling zijn veel termen in gebruik. Vaak bestaan er per organisatie, per gemeente en per persoon sterke voorkeuren (en allergieën) voor bepaalde termen. Gemeenschapsopbouw, community development, gemeenschapsopbouw, opbouwwerk, buurtmaken, buurtverbinding: allemaal termen die voor heel verschillende werkwijzen, door elkaar gebruikt worden. Waar het echter om gaat, is *dat gemeenschappen zich duurzaam en inclusief ontwikkelen, waar nodig met steun van vrijwillige en professionele krachten* (Van Pelt et al. 2024). In dit voorstel kiezen we hiervoor de overkoepelende term 'gemeenschapsopbouw'.

Gemeenschapsvorming wordt regelmatig gezien als middel voor de aanpak van andere, urgente, sociale vraagstukken, zoals het voorkomen/bestrijden van eenzaamheid of gezondheidsproblemen;

Het is goed om te benadrukken dat gemeenschapsvorming niet hetzelfde als opbouwwerk, opbouwwerk is een institutionele en professionele bemoeienis met gemeenschapsvorming.

ABCD als uitgangspunt in de Praktijklabs van Samen Buurten

ABCD wordt in de literatuur gedefinieerd als:

"Asset Based Community Development (ABCD) is een benadering van gemeenschapsontwikkeling die erop gericht is om gemeenschappen in staat te stellen hun lokale hulpbronnen (assets) te herkennen, te activeren en verder uit te bouwen. Er is geen uniforme werkwijze voor ABCD, maar er zijn wel gedeelde uitgangspunten. Zo is het proces altijd geleid door de gemeenschap, burgers, staat de onderlinge relatie centraal, en worden de aanwezige hulpbronnen bekeken binnen de specifieke context van de gemeenschap. Waar traditionele, probleemgerichte benaderingen uitgaan van tekorten en tekortkomingen, richt een asset-based benadering zich juist op de kracht en mogelijkheden die er al zijn." (Woodward et al. 2021, p. 4)

Sinds 2020 is er in toenemende mate belangstelling voor ABCD in Nederland. Vanuit beleid, praktijk en onderwijs wordt de aanpak steeds vaker ingezet bij maatschappelijke vraagstukken zoals polarisatie, sociale ongelijkheid, de zorgcrisis, de crisis van de lokale democratie en het versterken van de sociale basis (Engbersen et al., 2021; Van Pelt et al., 2024).

3.2. Knelpunten bij gemeenschapsopbouw

Aan de hand van 45 geanalyseerde bronnen over gemeenschapsopbouw – waaronder wetenschappelijke studies, praktijkonderzoek en evaluatierapporten – hebben we een literatuuronderzoek uitgevoerd naar de knelpunten bij gemeenschapsopbouw. Uit dit onderzoek komen verschillende belemmeringen naar voren die de samenwerking rond community-building beïnvloeden. We maken onderscheid tussen vier typen factoren:

- 1. Bestuurlijk niveau:** factoren zoals een heldere bestuurlijke visie en structurele financiering zijn hierbij bepalend.
- 2. Relatieeel niveau:** aspecten als leiderschap en draagvlak binnen de gemeenschap spelen een belangrijke rol.
- 3. Professioneel niveau:** succesfactoren zijn hier onder andere voldoende vaardigheden, capaciteit en het delen van kennis tussen betrokken partijen.
- 4. Maatschappelijk niveau:** ook bredere maatschappelijke omstandigheden spelen een rol, zoals sociaal vertrouwen, inclusie en ongelijkheid.

Belangrijke bestuurlijke knelpunten bij gemeenschapsopbouw hangen samen met onduidelijke verantwoordelijkheden, beperkte inzet en versnipperde financiering van professionele organisaties. De verantwoordelijkheden zijn verdeeld over diverse organisaties, gemeentelijke afdelingen en bewonersinitiatieven, waardoor een samenhangende en effectieve aanpak ontbreekt. Er is geen gedeelde visie, en de samenwerking rondom gemeenschapsopbouw blijft daardoor vaak fragmentarisch.

Ook de financiële en beleidsmatige aansturing is versnipperd: budgetten en beleidsvisies zijn verdeeld over verschillende beleidsterreinen en afdelingen binnen gemeenten en provincies. De beschikbare middelen zijn beperkt en verspreid over beleidsafdelingen, fondsen en andere financieringsbronnen. Gemeenschapsopbouw wordt bovendien regelmatig getroffen door bezuinigingen, terwijl juist een inclusieve, duurzame benadering vraagt om langdurige en structurele inzet van tijd en financiële middelen.

Wat de financiering verder belemmert, is het gebrek aan harde, kwantitatieve onderbouwing. Hierdoor is het vertrouwen in de effectiviteit van gemeenschapsopbouw beperkt en moeten betrokken partijen zich voortdurend opnieuw bewijzen – vaak op basis van meetbare cijfers. Deze focus op ‘evidence-based’ sturen gaat ten koste van het vertrouwen in de intrinsieke waarde van gemeenschapsontwikkeling.

Daarnaast leidt de huidige financieringspraktijk tot onderlinge concurrentie tussen organisaties, ingegeven door aanbestedingen en de strijd om beperkte budgetten. Dit ondermijnt samenwerking en gezamenlijke doelen, waardoor organisatiebelangen regelmatig boven maatschappelijke belangen komen te staan.

Een ander knelpunt is de projectmatige manier van financieren. Gemeenschapsopbouw wordt vaak benaderd als een afgebakend project met een begin en einde, terwijl het in de praktijk om langdurige processen gaat die om gezamenlijke, structurele verantwoordelijkheid vragen. Bovendien krijgen kleine, spontane initiatieven nauwelijks kans: subsidies komen meestal terecht bij grotere, gevestigde organisaties.

Tot slot ontbreken er voldoende fysieke plekken waar initiatieven kunnen ontstaan en groeien. Door de huidige wooncrisis is dit probleem verergerd; bedrijfsruimtes maken steeds vaker plaats voor woonruimte, waardoor gemeenschapsinitiatieven letterlijk ruimte verliezen.

Professionele knelpunten bij gemeenschapsopbouw hebben betrekking op zowel de beschikbaarheid als de rolopvatting van betrokken professionals. Enerzijds is er een tekort aan deskundige krachten die zich structureel met gemeenschapsopbouw bezighouden. Anderzijds wordt professionele bemoeienis soms juist als belemmerend ervaren: organisaties schieten te snel in de ‘helpende modus’, waardoor bewonersinitiatieven kunnen worden overgenomen of zelfs gekaapt. Dit vormt een risico voor het behoud van eigenaarschap door bewoners — een aandachtspunt dat ook geldt voor initiatieven zoals Samen Buurten.

De positie van community builders ten opzichte van actieve bewoners blijft daarbij complex. Er is een reëel risico dat het eigenaarschap van initiatieven onvoldoende bij bewoners ligt of hen wordt ontnomen, met verlies van betrokkenheid en duurzame impact tot gevolg.

Daarnaast vraagt gemeenschapsopbouw om tijd en geduld. In de praktijk is de aanpak vaak te gejaagd, met initiatieven die eerder voortkomen uit de wensen van organisaties dan uit de behoeften van de gemeenschap zelf. Dit benadrukt het belang van het erkennen van gemeenschapsopbouw als een vak op zich, en niet slechts als een taak binnen een andere discipline. Een goed opgeleide, professionele verbinder is cruciaal om met deze spanningen en knelpunten om te kunnen gaan.

Relationele knelpunten hebben betrekking op de samenwerking tussen de verschillende betrokken partijen bij gemeenschapsopbouw. In de praktijk wordt nog te vaak gedacht en gehandeld vanuit oplossingen, en te weinig vanuit de oorspronkelijke bedoeling of waarden van gemeenschapsopbouw. Dit maakt het lastig om tot gedeelde doelen en werkwijzen te komen.

Daarnaast blijkt taal een belangrijke bron van misverstanden en gevoeligheden. Er bestaan veel voorkeuren, allergieën en associaties rondom gebruikte termen zoals *opbouwwerk*, *gemeenschapsopbouw*, *community development*, *gemeenschapsopbouw*, *gewoon samen leven* of *buurtverbinden*. Deze terminologische verschillen kunnen leiden tot verwarring of zelfs blokkades in de samenwerking. Inhoudelijke gesprekken lopen daardoor regelmatig vast, wat het ontwikkelen van een gezamenlijke taal en visie bemoeilijkt.

Maatschappelijke knelpunten bij gemeenschapsopbouw worden sterk beïnvloed door bredere maatschappelijke ontwikkelingen onder bewoners. Een belangrijk knelpunt is de afnemende capaciteit van bewoners en vrijwilligers om zich duurzaam in te zetten voor hun buurt. Door toenevend individualisme en veranderende leefstijlen kiezen mensen vaker voor incidentele of kortdurende betrokkenheid in plaats van langdurig vrijwilligerswerk. Tegelijkertijd neemt het aantal actieve bewoners af, en degenen die zich wél inzetten, zijn vaak kwetsbaar of beperkt belastbaar. Dit legt druk op bestaande initiatieven en bemoeilijkt het waarborgen van continuïteit en stabiliteit binnen buurtnetwerken.

Een tweede belangrijk knelpunt is het afnemende vertrouwen van bewoners in instituties en organisaties. Professionele buurtverbinders en opbouwwerkers merken dat zij steeds vaker te maken krijgen met scepsis, terughoudendheid of zelfs wantrouwen. Deze houding wordt versterkt door maatschappelijke onrust en toenemende polarisatie, wat de bereidheid tot samenwerking en collectieve actie verder onder druk zet.

Verder zorgt de toenemende mobiliteit – mensen verhuizen vaker en verblijven korter op één plek – ervoor dat het opbouwen van duurzame vertrouwensrelaties tussen bewoners en professionals steeds lastiger wordt.

4 Overkoepelende resultaten: de mensen achter de Praktijklabs

De Praktijklabs vormen een waardevolle proeftuin voor het verkennen en versterken van gemeenschapsofbouw in uiteenlopende lokale contexten. Elke Praktijklabdeelnemer heeft zijn eigen dynamiek, werkwijze en focus, maar uit de gezamenlijke ervaringen tekenen zich duidelijke overkoepelende ontwikkelingen af. Deze sectie beschrijft de belangrijkste rode draden die zichtbaar worden wanneer we de uitkomsten van de ervaringen van de Praktijklabdeelnemers naast elkaar leggen. De ontwikkelingen die in deze sectie aan bod komen, raken aan structurele thema's die in meerdere labs spelen. Ze laten zien waar energie en beweging ontstaan, maar ook waar fricties en belemmeringen optreden.

4.1. Overzicht focus, visie en benaderingen van aanpakken binnen de Praktijklabs

De achtergronden van Praktijklabsdeelnemers zijn erg divers, maar vanwege de betrokkenheid en financiering van diverse zorgorganisaties zijn vooral veel zorgprofessionals aangesloten uit de ambulante hulpverlening, met als doelgroep voornamelijk mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB), mensen in de gehandicaptenzorg of wijkbewoners. Minder voorkomende doelgroepen van de professionals zijn ouderen, vrouwen of jongeren met een kwetsbaarheid. Vier van de deelnemers van de Praktijklabs namen deel aan de Praktijklabs op vrijwillige basis vanuit een zelfstandig initiatief, losstaand van zorg of welzijnswerk. Met uitzondering van drie deelnemers zijn alle deelnemers actief in de provincie Flevoland.

Community builders komen dus uit allerlei hoeken van het sociaal domein - van zorginstellingen tot woningcorporaties, van buurtwerk tot beleidsadvies. Wat hen verbindt, is de wens om *de kloof tussen mensen te verkleinen* en om te leren hoe je vanuit vertrouwen, nabijheid en gelijkwaardigheid een gemeenschap versterkt. De Praktijklabs bieden daarvoor ruimte om te leren, te reflecteren, te delen en te groeien in het vak.

Motivatie van de deelnemers

Bij de start van de Praktijklabs hebben we een vragenlijst afgenomen bij de twee rondes deelnemers (N=17). De deelnemers aan deze sessie kwamen samen met een gedeelde motivatie: zij

willen meer leren over hoe je duurzame en zorgzame gemeenschappen opbouwt, met specifieke aandacht voor de ABCD-benadering (Asset-Based Community Development).

Voor velen is deelname aan het praktijklab in eerste instantie een kans om *praktische handvatten te krijgen* en te leren van anderen. Niet uit een boek, maar via uitwisseling, voorbeelden en gesprekken. Voor sommigen is het ook een vervolg op eerdere ervaringen. Een deelnemer zegt:

“ *Ik heb eerder de ABCD-training gevolgd en het leek mij leuk om deze ook te volgen, omdat het meer aansluit bij de regio. En zo ook meerdere mensen in de praktijk/regio te ontmoeten.*” (deelnemer)

De motivatie is lang niet altijd strategisch; soms begint het gewoon met eigen betrokkenheid:

“ *Omdat ik graag 'buurt' met mensen en een verbindende factor wil zijn voor mijn cliënten met hun omgeving. Ook privé vind ik het belangrijk om een actief netwerk van mensen om me heen te hebben.*” (deelnemer)

Leervragen van de deelnemers

Deelnemers aan het praktijklab gemeenschapsofbouw zijn actief bezig om hun buurten socialer, inclusiever en levendiger te maken. Dat doen ze niet met een vast draaiboek, maar juist door nieuwsgierig te blijven, uit te proberen en te reflecteren. De leervragen die zij formuleren, geven inzicht in waar zij zich de komende periode op willen richten. Veel van deze vragen raken aan het durven loslaten van oude patronen en het vertrouwen op de kracht van bewoners.

Focus op 'what's strong'

Veel deelnemers willen zich bekwamen in het werken vanuit de ABCD-benadering, en specifiek in het herkennen en zichtbaar maken van de krachtbronnen ('assets') in hun buurt. Dit vraagt om een verandering in houding: niet de problemen centraal stellen, maar wat er al is.

“ *Ik ga aan de slag met asset mapping. Omdat dit nieuw is voor mij, moet ik dit eigen maken en vaak herhalen.*” (deelnemer)

Echt contact maken

Een ander belangrijk leerpunt is het verdiepen van het contact met buurtbewoners. Geen vrijblijvende praatjes, maar gesprekken die ertoe doen, waarin bewoners hun ideeën en zorgen kunnen delen.

"Structureel contact maken. Dus niet vluchtig en vrijblijvend maar verbindend en langdurig."
"Meer 'praatjes maken' met buurtbewoners, om op basis daarvan de wortels van een gemeenschap te leggen." (deelnemer)

Klein beginnen en ruimte geven

Verschillende deelnemers geven aan dat ze willen oefenen in het klein houden van hun acties en het leren 'handen op de rug houden'. Ruimte geven aan bewoners betekent: niet sturen, maar volgen – en alleen ondersteunen waar nodig.

"Klein doen! Kleine stapjes, jezelf bescheiden opstellen en echt ruimte creëren die buurtbewoners gebruiken om aan het voetlicht te brengen wat voor hen belangrijk is." (deelnemer)

"Dat ik me er echt bewust van moet zijn om niet te veel zelf in de actie te schieten, maar handen op de rug te houden." (deelnemer)

Werken aan gelijkwaardigheid

Sommige deelnemers willen binnen de Praktijklabs vooral reflecteren op hun rol als 'instrumentele' professional. Hoe kunnen zij zich minder als 'hulpverlener' opstellen, en meer als gelijkwaardige deelnemer aan de gemeenschap?

"Ik ben mij erg bewust dat ik nu in dienst ben van de buurt als instrument. Het omdraaien van deze verstandhouding vind ik moeilijk." (deelnemer)

Tijdsinvestering van praktijklabdeelnemers

Deelnemers aan het praktijklab besteden gemiddeld 6 tot 10 uur per week aan gemeenschapsopbouw. Bij sommigen ligt dit aantal structureel hoger, vooral wanneer zij een centrale rol vervullen in hun buurt of wijk als welzijnswerker. De uren zijn vaak verspreid over formele activiteiten zoals gesprekken, bijeenkomsten en het organiseren van buurtinitiatieven, maar ook over informele momenten: een praatje op straat, aanwezigheid bij buurtmomenten of het leggen van spontane verbindingen.

Tegelijkertijd geven deelnemers aan dat het werk vaak onzichtbaar en moeilijk af te bakenen is. Omdat gemeenschapsopbouw vraagt om aanwezig zijn, vertrouwen opbouwen en aansluiten bij wat er speelt, loopt het werk regelmatig door in de avonden of weekenden – en vraagt het ook mentaal betrokkenheid buiten de 'officiële' uren.

“ *Ik ben eigenlijk altijd 'aan' in de buurt. Niet alleen als ik afspraken heb, maar ook als ik mijn hond uitlaat of naar de supermarkt ga.*” (deelnemer)

Deze intensiteit maakt het belangrijk om samen scherp te blijven op haalbare inzet, heldere grenzen en ruimte voor bewoners om zélf het initiatief te nemen.

Dromen en doelen van de deelnemers

Deelnemers aan het praktijklab zijn allemaal actief in hun buurt, wijk of stad – als professionals, bewoners of betrokken vrijwilligers. Wat hen verbindt, is hun verlangen naar gemeenschappen waarin mensen zich gezien, gesteund en verbonden voelen. De doelen van praktijklabdeelnemers kunnen ingedeeld worden in een aantal categorieën:

1. Een betrokken en zorgzame buurt

Veel deelnemers streven naar buurten waarin mensen elkaar kennen en waar vanzelfsprekend wordt omgekeken naar elkaar. Verbinding, veiligheid en het gevoel erbij te horen staan centraal.

“ *Ik hoop een betrokken buurt te zien. Een buurt die elkaar ziet en helpt. Waar bewoners met veel plezier samenleven.*” (deelnemer)

“ *Dat er kleine netwerkjies van burgers zijn ontstaan die op elkaar kunnen bouwen. Voor gezelligheid, maar ook om laagdrempelig elkaar te helpen of voor elkaar te zorgen.*” (deelnemer)

2. Ruimte voor iedereen – ook voor wie minder vanzelfsprekend meedoet

Deelnemers willen inclusief werken. Zij zetten zich in voor buurten waarin ook mensen met een verstandelijke beperking, jongeren met weinig sociale contacten of cliënten van zorginstellingen een betekenisvolle plek innemen.

“ *Dat er een 'open' samenleving is waarin er een mooie cohesie is van mensen, en ook mensen met een verstandelijke beperking een betekenisvolle rol vervullen in de buurt.*” (deelnemer)

“ *Dat de cliënten volop op een gezonde manier geïntegreerd zijn in de samenleving.*” (deelnemer)

3. Eigenaarschap bij bewoners – samen vormgeven aan de wijk

Een terugkerend thema is het versterken van het eigenaarschap en de zeggenschap van bewoners. Niet top-down benaderen, maar samen doen - en bewoners het initiatief laten nemen.

“ *Dat bewoners zelfstandig genoeg zijn om met elkaar een gemeenschap te vormen waarin iedereen naar kracht een steentje bij kan dragen.*” (deelnemer)

“ *Een zelfstandige club vrouwen die het hef in eigen handen heeft en het aanbod en de richting van de organisatie bepaalt. Niet gestuurd door de gemeente.*” (deelnemer)

4. Herkenbare, veilige plekken in de wijk

Deelnemers werken aan het opbouwen van plekken waar iedereen welkom is – formeel en informeel. Deze plekken kunnen dienst doen als buurthuis, werkplek, ontmoetingsplek of combinatie daarvan.

“ *Dat [naam ontmoetingsplek] een begrip is geworden. Dat iedere buurtbewoner het kent, en zich veilig genoeg voelt om binnen te stappen met of zonder vraag.*” (deelnemer)

“ *Dat we mooie nieuwe werkplekken hebben gecreëerd waar geen onderscheid wordt gemaakt en iedereen op zijn of haar manier een bijdrage kan leveren.*” (deelnemer)

De praktijken van de deelnemers

Gemeenschapsopbouw gebeurt zelden vanuit een vast recept, blijkt als we de verschillende praktijken van de praktijklabdeelnemers inventariseren. De meeste deelnemers aan het praktijklab werken volgens de principes van ABCD (*Asset-Based Community Development*). Deze benadering richt zich op het herkennen en versterken van de talenten, netwerken en middelen die al in de gemeenschap aanwezig zijn.

Enkele deelnemers combineren ABCD met andere werkwijzen vanuit de ouderen- of gehandicaptenzorg, zoals *Positieve Gezondheid*, of staan nog aan het begin van het integreren van een specifieke methodiek. Er zijn ook deelnemers die nog geen vaste werkwijze hanteren, maar aangeven dat het werken met ABCD wel hun toekomstvisie is. Uit de verhalen van verschillende community builders blijkt hoe zij dagelijks laveren tussen formele structuren en informele netwerken, tussen zorg en nabijheid, tussen doelgroepdenken/cliëntdenken en buurtgericht werken.

1. Van doelgroep naar buurt – en weer terug

In veel gemeenten van de praktijklabdeelnemers gebeurt gemeenschapsopbouw vooral vanuit het werken met doelgroepen van de verschillende zorgorganisaties in de gehandicapten- en ouderenzorg. In een aantal gevallen nemen welzijnswerkers deel aan de Praktijklabs en ligt de focus juist op de buurt.

Toch betekent buurtgericht werken niet dat doelgroepen verdwijnen uit beeld. Integendeel: community builders zoeken binnen het welzijnswerk voortdurend naar manieren om mensen met specifieke zorgvragen – bijvoorbeeld cliënten met een licht verstandelijke beperking (LVB) – onderdeel te maken van de wijk.

“ *De cliënten die ik begeleid staan midden in de samenleving, maar soms ook veel minder. Ze lopen vast. Daarin zouden we kunnen groeien om hen meer onderdeel van de samenleving te laten zijn.*” (deelnemer)

2. Tussen zorg en samenleving

Veel deelnemers opereren op het snijvlak van zorg en sociaal werk. Ze werken in buurthuizen, bij zorginstellingen, of als ambulant begeleider – en nemen hun cliënten mee naar buiten. In Emmeloord huurt Philadelphia bijvoorbeeld wekelijks een ruimte bij een buurthuis om mensen met weinig sociale contacten samen te brengen:

“ *We proberen die ruimte te gebruiken om mensen die weinig sociale contacten hebben, bij elkaar te brengen en contact te laten maken met andere burgers in de buurt.*” (deelnemer)

Dat is niet altijd eenvoudig. Stigma en vooroordelen zijn hardnekkig. Eén begeleider beschrijft hoe bewoners hun cliënten zien: *“Zij drukken een negatieve stempel op en in de wijk. Buurtbewoners zien ‘ons’ als melaatse. Juist daarom is gemeenschapsopbouw zo belangrijk: niet alleen om kwetsbare mensen te ondersteunen, maar om de wijk als geheel te versterken.”*

Box 1: Golfslag in Emmeloord

Pauline doet het werk als community builder naast haar functie als welzijnscoördinator voor een woonzorglocatie waar jongeren en ouderen samenwonen. In haar rol is ze vooral een bruggenbouwer. Ze heeft eerst voor de Golfslag-locatie gewerkt als zorgmedewerker. Vanuit haar huidige functie is ze in staat om juist bruggen te maken. Mensen een paar keer in het jaar bij elkaar trekken en inspireren, ervaringen delen, draaiboeken delen. Ze verbindt dus niet alleen met organisaties en andere partijen, maar vooral intern.

Ze houdt zich binnen de Golfslag-locatie hoofdzakelijk bezig met het verbinden van jongeren en ouderen. De bereidheid is er, dat ziet de community builder terug. Professionals vinden het belangrijk om door middel van gemeenschapsopbouw meer achter de voordeur te komen, en bijvoorbeeld te helpen bij het invullen van formulieren. Maar professionals zien ook eenzaamheid onder de jongeren, die contact en zingeving zoeken.

3. Dubbele betrokkenheid

Sommige deelnemers zijn zelf ook inwoner zijn van de wijk waarin ze werken. Ze schakelen tussen professioneel en persoonlijk engagement. Dat maakt hun werk tegelijk krachtig en kwetsbaar. Ze hebben toegang tot netwerken die niet voor iedereen openstaan, maar voelen ook de spanning van 'altijd aan staan'. Toch is het precies dit dubbelbewonerschap dat hun werk geloofwaardig maakt, geven Praktijklabdeelnemers aan.

Eerste stappen bij gemeenschapsopbouw

De deelnemers aan de Praktijklabs hebben ook bij de start van hun deelname aan het Praktijklab al veel concrete stappen gezet. Er werd een housewarming georganiseerd, bewoners werden actief bevraagd naar hun behoeften en via een WhatsApp-groep en een flyer werd het contact onderhouden en uitgebreid. Er volgde een evaluatie met bewoners en partners, waarbij ook nieuwe verbindingen tot stand kwamen, zoals het betrekken van een ouder van een cliënt, het activeren van een vrijwilliger en het inschakelen van een muziekcoach.

Hiernaast werd duidelijk dat asset-mapping – het in beeld brengen van de talenten en krachten van een wijk – een noodzakelijke vervolgstap is om contact te maken met cliënten en bewoners. Een veelgemaakte valkuil is dat professionals de neiging hebben direct naar andere professionals (zoals het wijkteam) te stappen om een probleem op te lossen, in plaats van samen met bewoners het gesprek aan te gaan.

De stip aan de horizon voor de deelnemers is helder: zij willen toewerken naar een betrokken buurt waarin mensen elkaar kennen en ondersteunen. Een zorgzame wijk waarin ook mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB), en jongeren en ouderen met weinig sociaal contact hun plek kunnen vinden.

4.2. Overzicht van ervaren knelpunten van de praktijklabdeelnemers

Werken aan gemeenschapsopbouw is vaak inspirerend en betekenisvol, maar in de praktijk stuiten community builders – zeker in de beginfase – op tal van obstakels. Deze knelpunten hebben te maken met de systeemstructuur, de rol en positionering van professionals, het vertrouwen van bewoners en het tempo waarin gemeenschappen zich ontwikkelen. In dit hoofdstuk beschrijven we de ervaren knelpunten op verschillende niveaus.

Bestuurlijke knelpunten

Deelnemers aan het Praktijklab noemen diverse structurele knelpunten in de gemeenschapsopbouw op bestuurlijk niveau. Het meest genoemd is het ontbreken van een samenhangende visie op gemeenschapsopbouw bij gemeenten. Ook worden het gebrek aan structurele financiering en de druk vanuit gemeenten op snel en concreet resultaat als belangrijke obstakels ervaren. Verder zorgen wet- en regelgeving en het tekort aan ontmoetingsplekken in de wijk voor vertraging of belemmering. Deze uitkomsten onderstrepen dat zowel beleidsmatige als praktische factoren het proces van gemeenschapsopbouw bemoeilijken. Hieronder lichten we een aantal specifieke knelpunten uit.

Samenwerking met gemeenten en systeemwereld

Een terugkerend knelpunt is de moeizame samenwerking met een aantal gemeenten en andere systeemspelers, zoals eigen zorgorganisaties. Gemeenten en zorgorganisaties zijn vaak bepalend in de kaders en financiering, maar hun werkwijze sluit niet altijd aan bij de leefwereld van bewoners of bij de langzame, organische aard van gemeenschapsopbouw. Een vaak gehoorde frustratie is dat samenwerkingspartners wel zeggen dat ze willen samenwerken, maar dit in de praktijk niet (kunnen of durven) doen. Dit uit zich in iets ogenschijnlijk eenvoudigs als het niet delen van informatie of het vasthouden aan eigen procedures.

“Weerstand vanuit partners die zeggen dat ze willen samenwerken, maar dit niet doen of kunnen. Heel basic gaat dat over het niet willen delen van informatie of aankondigingen van activiteiten.” (deelnemer)

Deelnemers lopen ook aan tegen verkokering in organisaties, gebrek aan flexibiliteit en het vasthouden aan oude structuren.

“ *Toch het contact met gemeentes. Veel procedures en dat kost mij heel veel energie en moeilijkheden.*” (deelnemer)

“ *De gemeente doet de aanbestedingen en deze partners van de gemeente zijn niet altijd op de hoogte van gemeenschapsofbouw.*” (deelnemer)

“ *De gemeente doet de aanbestedingen en deze partners van de gemeente zijn niet altijd op de hoogte van gemeenschapsofbouw.*” (deelnemer)

“ *De grote kans dat het van onderaf opbouwen (leefwereld) 'murw wordt gemaakt' door de topdown bouwers (systeemwereld).*” (deelnemer)

Tijdsdruk en resultaatgerichtheid

Gemeenschapsofbouw wordt nog te vaak projectmatig beschouwd: iets met een begin en eind. Terwijl het een langdurig proces is, waarvoor langdurige gezamenlijke verantwoordelijkheid nodig is. Ook zorgt het huidige systeem ervoor dat kleine, spontane initiatieven nauwelijks kans maken: subsidies gaan naar de grotere, bekende spelers in zorg en welzijn. Gemeenschapsofbouw vraagt om geduld en langdurige betrokkenheid, maar deelnemers ervaren dat opdrachtgevers en organisaties vaak snelle en meetbare resultaten verlangen:

“ *Binnen de organisatie waarvoor ik werk moet het resultaat vaak meetbaar zijn... daardoor krijgen gemeenschappen niet altijd de kans zich organisch te vormen.*” (deelnemer)

Relationele knelpunten

Maar een groot deel van de deelnemers geeft aan dat er onvoldoende samenwerking is tussen professionele organisaties die elkaar juist zouden moeten versterken. Daarnaast noemt een groot deel dat er te weinig tijd beschikbaar is voor gemeenschapsofbouw naast de reguliere taken.

Intern draagvlak: “ik heb het gevoel dat ik er alleen voor sta”

Interne factoren spelen ook een rol: een kwart van de deelnemers ervaart gebrekkige samenwerking binnen de eigen organisatie, en een iets kleiner deel van de respondenten vindt ook de concurrentie tussen projecten en onvoldoende steun vanuit leidinggevenden herkenbare knelpunten.

Sommige deelnemers voelen zich alleen staan binnen hun organisatie, of ervaren weerstand van collega's en leidinggevenden.

“ *Ik loop vooral tegen de weerstand vanuit mijn eigen organisatie aan. Ik heb erg het gevoel dat ik er alleen voor sta.*”

Professionele knelpunten

De Praktijklabdeelnemers signaleren duidelijke knelpunten op het gebied van professionalisering van gemeenschapsofbouw. Een groot deel van de praktijklabdeelnemers herkent het beeld dat er te weinig professionals actief zijn op dit terrein, en geeft dat professionals onvoldoende tijd hebben voor gemeenschapsofbouw. Dit duidt op structurele capaciteitsproblemen binnen organisaties. Daarnaast geven veel deelnemers aan dat opleidingen, waaronder social work, te weinig aandacht besteden aan dit vakgebied, en dat gemeenschapsofbouw überhaupt niet altijd serieus wordt genomen als professioneel domein.

De kunst van het loslaten

Als we het hebben over specifieke behoeften op het gebied van professionele ontwikkeling, zien we dat de deelnemers vaak gewend om in de actiestand te schieten. Maar in gemeenschapsofbouw gaat het juist om ruimte geven aan bewoners en samen optrekken. Dit vraagt om een andere rol, die niet altijd makkelijk wordt gevonden.

Ook de grenzen van de professionele inzet vragen hierbij aandacht:

“ *De grootste uitdaging is om de taken van de betaalde kracht zo goed mogelijk af te bakenen... Soms houdt ze bepaalde dingen zelf vast omdat het toch makkelijker is, en soms wil niemand iets van haar overnemen.*” (deelnemer)

Continuïteit en motivatie vasthouden

Een ander knelpunt is hoe je energie en betrokkenheid vasthoudt. Te vaak blijft het bij een eenmalig evenement of project, terwijl gemeenschapsofbouw juist vraagt om lange adem en duurzame inzet van bewoners.

“ *De belangrijkste uitdaging ligt in de continuïteit. Ik wil graag dat bewoners zich blijven inzetten voor de buurt en niet op projectbasis of 'eventjes iets doen.'*”

“ *Het voldoende motiveren van cliënten.*” (deelnemer)

Maatschappelijke knelpunten

Het meest genoemde knelpunt door de praktijklabdeelnemers is de afname van het aantal vrijwilligers en actieve inwoners, wat een directe impact heeft op de uitvoerbaarheid en continuïteit van gemeenschapsopbouw. Daarnaast blijkt dat inwoners zich vooral tijdelijk of incidenteel willen verbinden aan initiatieven, wat structurele opbouw bemoeilijkt. Ook is er zorg over het taalgebruik: gemeenschapsopbouw of ‘gemeenschapsopbouw’ worden vaak verkeerd begrepen of geïnterpreteerd. Dit wijst op een kloof tussen professionals en inwoners in taal en betekenisgeving. Een ander belangrijk knelpunt is het beperkte vertrouwen in professionals, wat kan duiden op een moeizame relatie tussen inwoners en ondersteunende instanties.

Wantrouwen en traag vertrouwen

Een terugkerend thema is het gebrek aan vertrouwen – niet alleen tussen bewoners onderling, maar ook in de richting van professionals. Veel bewoners zijn moe van goedbedoelde initiatieven die weer verdwijnen, of associëren een locatie of organisatie met iets dat niet (meer) klopt.

“Mensen vertrouwen graag de professionele hulpverlening, maar hun burens niet.”
(deelnemer)

Verbinden van generaties en verschillende achtergronden

Diverse deelnemers geven aan dat het uitdagend kan zijn om verschillende groepen aan elkaar te verbinden. Dit komt bijvoorbeeld sterk terug bij de verdiepende casus in Emmeloord, waarbij jongeren en ouderen aan elkaar worden verbonden. Sommige clubs met hoofdzakelijk oudere leden nemen vaak veel ruimte in op het buurthuis: “Dat soort clubs eigenen zich bepaalde privileges toe en weigeren dan ruimte te maken voor andere clubs.” (zorgprofessional)

Botsende agenda’s en leefstijlen zijn ook belemmerend voor het bij elkaar brengen van verschillende generaties: “Op vrijdagavond wordt er wel iets georganiseerd voor jong en oud, maar daar komt de jeugd niet echt op af. Het wandelen, op maandagavond, daar sluiten veel jongeren wel aan. Maar vrijdagavond ga je als jongere niet in het buurthuis zitten. [...] Het blijft een kloof tussen jongeren en ouderen.” (zorgprofessional)

Knelpunten in Flevoland

Er worden een paar knelpunten benoemd op het gebied van gemeenschapsopbouw die specifiek zijn voor de context van de provincie Flevoland, op het snijvlak van ruimtelijke kenmerken en sociale factoren.

Fysieke uitgestrektheid en ruimtelijke opzet

De geografische spreiding van dorpen, wijken en gemeenschappen in Flevoland creëert letterlijk afstand. Dit maakt het leggen van verbinding tussen bewoners en tussen bewoners en voorzieningen, tijdrovender en ingewikkelder.

“In Flevoland merk je dat de uitgestrektheid en gemengde gemeenschappen soms zorgen voor afstand, letterlijk en figuurlijk. Verbinding maken kost daardoor meer tijd en moeite.” (deelnemer)

Bevolkingssamenstelling en cultuur

De relatief jonge geschiedenis van Flevoland als provincie, met veel nieuwbouw en een gemengde bevolking van ‘nieuwkomers’, zorgt soms voor een gebrek aan natuurlijk gegroeide netwerken en informele sociale structuren. Dat beïnvloedt de onderlinge betrokkenheid en maakt gemeenschapsvorming complexer.

Beperkte toegang tot voorzieningen

Er zijn ten slotte onvoldoende fysieke plekken om initiatieven te laten ontplooiën. Dit is in de huidige wooncrisis nog erger geworden, nu bedrijfsruimtes ruimte maken voor woonruimte.

Voorzieningen zijn niet altijd goed gespreid of toegankelijk, wat de kwetsbaarheid van lokale initiatieven vergroot. Zeker in kleinere kernen kan dit de slagkracht van gemeenschapsopbouw beperken. Dit sluit aan bij het knelpunt dat ook in de verdiepende cases naar voren kwam: de overvraging van de bestaande ontmoetingsplekken.

“Wat we doen is nu te groot voor hoeveel ruimte we hebben. Ik merk dat ik het hierin zelf ook lastig vind om mijn geluid steeds te laten horen en met ambtenaren in gesprek te gaan. Ik wil het liefst gewoon focussen op het hier doen.” (deelnemer)

Naast de wens om uit te breiden, blijft het een aandachtspunt om het kleinschalige karakter van sommige locaties te beschermen: dit karakter is een belangrijke trekpleister van diverse locaties. Als er uitbreidingen zijn, wordt het misschien minder huiselijk:

“We willen dat het groeit, maar tegelijkertijd is het dan moeilijk om het huiskamergevoel te behouden. Want als je hier nu binnenloopt, ben je direct familie.” (deelnemer)

4.3. Overzicht ervaren succesfactoren van de Praktijklabdeelnemers

In dit hoofdstuk worden de opgehaalde succesfactoren beschreven die bijdragen aan het slagen van initiatieven op het gebied van gemeenschapsopbouw. Het is belangrijk om te benadrukken dat de inhoud van dit hoofdstuk, zowel qua omvang als diepgang, beperkter is dan die van het hoofdstuk over knelpunten. Hiervoor zijn twee belangrijke redenen. Ten eerste is er in de opbrengst van de gesprekken en sessies relatief meer informatie verzameld over knelpunten. Ten tweede blijkt uit de gesprekken dat veel betrokkenen in deze ontwikkelfase nog beperkt ervaring hebben met het expliciet benoemen en duiden van succesfactoren.

Bestuurlijke succesfactoren: een gedeelde visie

Gemeenschapsopbouw gaat over mensen verbinden, maar hóé dat gebeurt, verschilt per buurt, context en persoon. Wat de praktijklabdeelnemers met elkaar gemeen hebben, is dat ze werken aan nabijheid, gelijkwaardigheid en eigenaarschap. In de aanpakken van de praktijklabdeelnemers wordt vaak genoemd dat een samenhangende visie op het gebied van gemeenschapsopbouw en maatschappelijk vastgoed een belangrijke succesfactor is voor gemeenschapsopbouw. Professionals wijzen naar het belang van ontmoetingsplekken voor preventievraagstukken. Laagdrempelige plekken worden heel belangrijk gevonden voor de toekomst van de gemeenschap.

Dit vraagt om een samenwerking tussen professionals uit het ruimtelijk en sociaal domein rond de vormgeving van ontmoetingsplekken.

Professionele succesfactoren: Samen Buurten als drijvende kracht voor professionalisering

Sinds de start hebben meer dan 80 professionals uit verschillende domeinen deelgenomen aan vijf labrondes. Daarvan zijn 67 deelnemers nog actief onderdeel van de leergemeenschap. Zij komen nog steeds minstens twee keer per jaar bijeen, delen praktijkervaringen, reflecteren op systemische vraagstukken en experimenteren met nieuwe werkwijzen in hun eigen praktijk.

Deelnemers aan Samen Buurten ervaren het programma als een krachtige stimulans voor hun werk en initiatiefkracht in de wijk. Door het netwerk, de ruimte om te experimenteren en de persoonlijke ondersteuning voelen zij zich gesterkt in hun visie op een verbonden buurt. Er is meer vertrouwen ontstaan om nieuwe dingen te proberen: "Ga maar doen, wij geloven erin," was een gevoel dat vaak genoemd werd.

Deelnemers benoemen hiernaast dat deelname aan Samen Buurten hun kijk op hun werk fundamenteel heeft veranderd. Zij voelen zich meer verbonden met de wijk, ervaren meer ruimte om relationeel te werken en weten beter hoe zij met andere domeinen kunnen samenwerken.

Veel deelnemers geven verder aan dat zij door Samen Buurten hun blik hebben verbreed – zowel qua methodiek (zoals ABCD) als door het leren van andere sectoren, collega's en praktijkvoorbeelden. Ten slotte heeft Samen Buurten geholpen om nieuwe gesprekken te starten binnen organisaties, bijvoorbeeld over het anders inrichten van hulpverlening – meer contextgericht in plaats van individueel. Deelnemers voelen zich zekerder door kennis van de methode, en zien hoe bewoners zelf een actievere rol kunnen krijgen.

De toepassing van de inzichten over zorgzame gemeenschappen uit de Praktijklabs vraagt om diverse competenties die noodzakelijk zijn voor het slagen van de aanpakken van praktijklabdeelnemers:

Herkenbaarheid en nabijheid: klein en zichtbaar beginnen in de buurt

Bekend zijn in de wijk – als mens, niet alleen als professional – helpt enorm. Een vriendelijk gezicht, laagdrempelig aanspreekbaar, zichtbaar aanwezig op vaste plekken in de wijk.

“ De buurt-WhatsApp-groep heeft een positieve toon. Mensen verbinden, koffie drinken met mensen die vanuit zichzelf al dingen doen in de buurt en deze kwaliteiten in beeld brengen.” (deelnemer)

“ Koffie drinken, maar ook bescheiden benaderen... Ik heb geflyerd zonder logo, alleen mijn naam en de wijkkenners. Mensen kwamen voorzichtig kijken, sommigen durfden alsnog binnen te stappen.” (deelnemer)

Een kleine aanpak is volgens verschillende deelnemers gaat waard: elkaar vinden in kleinschalig contact en kleine momenten van contact, zoals een kopje koffie met elkaar drinken.

Positieve benadering

Wat in de praktijk goed blijkt te werken, zijn in de beginfase veel inzetten om terugkerende, kleine contactmomenten: samen koffie drinken, samen de openbare ruimte stapje voor stapje inrichten, en vooral elkaar leren kennen en samen plezier maken met verschillende groepen bewoners. Een WhatsApp-groep met een positieve toon draagt bij aan verbondenheid. De focus ligt op het positieve en op het samen doen van de groep actieve bewoners/vrijwilligers.

In de groepsinterviews met bewoners komt naar voren dat de belangrijkste succesfactor is dat bewoners een eerste succeservaring opdoen met het opzoeken van contact. Een appgroep niet altijd een positieve insteek: *"Nu worden alle mopperdingen in de groep gezet, waarmee je een negatieve teneur krijgt. Dat doet ook wat met je woonbeleving. Het is belangrijk dat een eerste ervaring positief is, zodat je energie krijgt om verder te gaan."*

Focus op het doen

Activiteiten waarbij buurtbewoners iets kunnen bijdragen of samen kunnen creëren, blijken krachtig. Van moestuinieren tot samen soep maken, van klussen tot koken. Dit zorgt voor zingeving, plezier en eigenaarschap onder deelnemers in de beginfase van hun deelname aan de Praktijklabs.

“ *De wereldkeuken is een concept dat altijd geslaagd is. Groepjes vrouwen zijn erg gemotiveerd om zich in te zetten voor een ander door middel van koken.*” (deelnemer)

Specifiek voor de doelgroep jongeren komt in de verdiepende interviews naar voren dat jongeren het leuk zouden vinden als de appgroep vaker wordt gebruikt voor oproepen om samen naar activiteiten te gaan, of aan te bieden om te helpen met boodschappen - als een 'digitaal prikbord'. Ook in de lift zouden meer oproepbriefjes geplakt kunnen worden, maar een appgroep is uiteindelijk toch makkelijker. Bewoners vinden het een fijn idee om te beginnen met kleine, makkelijke dingen, zoals samen voor elkaar koken:

“ *Als je de jongeren wil verbinden met de ouderen, dan moeten er interessante momenten zijn, waarbij beide partijen ergens naartoe willen. Het is een uitdaging, het aanbod moet daar ook voor zijn. Daar kun je ze bij helpen. De jongeren vinden koken bijvoorbeeld interessant als laagdrempelige activiteit.*” (professional)

Vanuit vertrouwen en oprechte nieuwsgierigheid

De toon waarmee deelnemers contact maken, blijkt essentieel. Niet opdringen, maar uitnodigen. Niet sturen, maar luisteren. En soms juist even op je handen blijven zitten.

“ *De bewoners zelf laten komen met een vraag of initiatief voor de buurt. Niet expliciet naar vragen, maar tussen de regels door luisteren en meedenken. Dan samen kijken: hoe gaan we dat doen – en dat dan ook gelijk doen.*” (deelnemer)

Eigenaarschap bij bewoners

De deelnemers ervaren dat projecten het best werken als bewoners mede-eigenaar zijn van het initiatief. Geen 'hulpvraag' insteken, maar een gezamenlijk idee dat gedragen wordt.

“ *Creatieve buurtbewoners mogen hun eigen gemaakte spullen verkopen op de markt die we samen met ondernemers organiseren – alles met gesloten beurs. De buurtbewoners zijn nu druk met de voorbereiding.*” (deelnemer)

“ *Samen de gezamenlijke openbare ruimte inrichten aan de hand van ontwerp-sessies.*” (deelnemer)

Inclusief werken bij gemeenschapsopbouw

Verschillende deelnemers geven ten slotte aan dat het belangrijk is dat de community builder zich blijft richten op inclusieve activiteiten voor alle leeftijden. Kinderen kunnen daarin ook verbindend werken. Bij een inclusieve werkwijze hoort ook aandacht voor een digitale aanpak.

5 De impact van de Praktijklabs: eerste resultaten

Zoals beschreven in hoofdstuk 1 hebben we, naast een brede uitvraag onder alle Praktijklabdeelnemers via vragenlijsten, ook verdieping gezocht door middel van twee Praktijklabs. De verdiepende inzichten uit deze labs worden hieronder weergegeven, geordend naar drie niveaus van impact die we op korte termijn hebben waargenomen bij twee praktijklabdeelnemers: het samenwerkingsniveau (procesniveau), het niveau van sociale verbanden en het individuele niveau.

Het eerste initiatief betreft de community builder van Zorggroep Oude en Nieuwe Land (ONL). Deze community builder richt zich binnen de Golfslag-locatie voornamelijk op het verbinden van jongeren en ouderen. Het tweede initiatief dat we hebben gevolgd is het bewonersinitiatief Ontmoetingspark Buiten!. De initiatiefneemster fungeert vooral als bruggenbouwer tussen bewoners in de gemeente Dronten en verschillende professionele organisaties. Hoewel de locatie op sommige dagen ook als dagbestedingslocatie dient, is deze bedoeld voor alle omwonenden van de gemeente Dronten.

Impact op de samenwerking

Professionals uit de samenwerking met beide praktijklabdeelnemers gaven aan dat het helpend is was dat een community builder aanwezig was die vanaf het begin van de locatie contact heeft onderhouden met alle mensen die op de locatie komen of in de buurt wonen. Daar hebben de community builders ook tijd en gelegenheid voor. Professionals benoemen een aantal kwaliteiten die de relatie met bewoners positief beïnvloedde:

- “ Ze weet de ouderen én jongeren in beweging te krijgen, door ze het zelf te laten doen. Ze is geschikt om mensen met elkaar in contact te laten komen, want ze heeft een verbindende kwaliteit.” (professional)
- “ Alle mensen die hier gewoon naar binnen kunnen lopen voor een stukje aandacht, voor de gezelligheid en ook eventueel voor hulp. Je ziet vooral ouderen binnenkomen, en soms signaleer je dingen, ook als vrijwilligers. Dan kun je ze gelijk doorverwijzen of geef je advies.” (professional)

“ Ze is ontzettend gedreven en plaatst online ook veel over verbinding. Ze is positief, zoekt naar oplossingen en is altijd in contact met bewoners en professionals.” (professional)

“ Ze is een echte kartrekker en prikkelt mensen om dingen te ondernemen. In de samenwerking is ze goed in het inventariseren van behoeften, waardoor de vragen vanzelf komen. Vanuit bewoners, collega's en het buurthuis. Zo kun je weer verder. Dat is een hele fijne manier van werken.” (professional)

Impact op de sociale verbanden

In zowel Emmeloord als Dronten is duidelijk zichtbaar hoe de inzet van een community builder bijdraagt aan het ontstaan en versterken van sociale verbanden in de wijk. In beide buurten leidt de aanwezigheid van een laagdrempelige ontmoetingsplek, gekoppeld aan actieve ondersteuning van bewonersinitiatieven, tot meer onderling contact, samenwerking en gedeeld eigenaarschap.

In **Emmeloord** is sinds de komst van de community builder een sterke toename zichtbaar in het aantal gezamenlijke activiteiten. Sinds de komst van de community builder in Emmeloord is er zichtbaar meer beweging en verbinding ontstaan binnen de bewonersgroep. Bewoners zijn op verschillende manieren actief geworden in het organiseren van activiteiten en het ondersteunen van elkaar. Zo zijn er laagdrempelige ontmoetingsmomenten ontstaan, zoals de soepmiddag, de koffieochtend en het eten in het buurthuis. Initiatieven als de pubquiz, de bingo en de creatieve middagen zorgen voor plezier, onderlinge kennismaking en een levendige sfeer in het gebouw. Ook muzikale en sportieve activiteiten, zoals de zangmomenten, het wandelen en fietsen, dragen bij aan onderlinge verbinding en vitaliteit.

Een belangrijk aspect van deze ontwikkeling is dat bewoners zelf een steeds actievare rol oppakken. Zo zijn er bewoners die structureel bijdragen aan het handwerken, de sjoelavond of de kerstkaartenactie, en anderen die zich inzetten als informele steun voor de bewoners – zoals een bewoner die boodschappen doet voor een andere bewoner tijdens diens herstel. Deze vormen van onderlinge hulp geven betekenis aan het dagelijks leven en versterken het gevoel van saamhorigheid. De community builder speelt hierin een verbindende en ondersteunende rol door initiatief te nemen, bewoners aan elkaar te koppelen en praktische drempels weg te nemen.

Ook op organisatorisch vlak zijn er stappen gezet. De maandagenda van het buurthuis wordt nu breder verspreid, zodat meer bewoners op de hoogte zijn van het aanbod. Daarnaast is er in samenwerking met vrijwilligers een plan gemaakt voor de inrichting van de centrale hal, en wordt er gekeken naar fysieke voorzieningen, zoals het plaatsen van een bankje bij het gebouw voor het mannenclubje. Deze ontwikkelingen laten zien dat er niet alleen nieuwe activiteiten ontstaan, maar ook structurele verbeteringen in de sociale en fysieke leefomgeving worden gerealiseerd. De aanpak van de community builder draagt hiermee bij aan een sterker, actiever en meer verbonden bewonersnetwerk.

Over een jaar hopen de professionals dat ze met bewoners van de Golfslag-locatie rond een thema zijn samengekomen op het buurthuis:

“ Als je kijkt naar de toekomst, zou het fijn zijn als het buurthuis een bruisend hart is, iedereen zich thuis voelt, ongeacht van wie er binnen zit. Maar dat ligt er ook aan of de persoon zich snel welkom voelt of niet, dat is iets wat lastig kan blijven. ”
(professional)

Een oplossing zou zijn om nieuwe bewoners mee te nemen, proactieve houding met uitnodigen van andere bewoners. Dit is ook een toekomst waarin de culturen onderling samenwerken en samenkomen, met interculturele activiteiten. Daar kan bijvoorbeeld voor worden samengewerkt met het vrouwencentrum.

In **Dronten** zijn vergelijkbare sociale effecten zichtbaar. De locatie heeft zich ontwikkeld tot een toegankelijke en herkenbare ontmoetingsplek in de buurt. Activiteiten als leefstijlavonden, samen eten, en een supportgroep voor ex-verslaafden trekken een gevarieerd publiek. De sfeer wordt als huiselijk en open ervaren, wat spontane ontmoetingen bevordert.

De plek wordt in de buurt inmiddels gezien als een duidelijke, laagdrempelige en gezellige ontmoetingsplek. Veel mensen kennen de locatie, en de aantrekkingskracht ervan groeit nog steeds. Zelfs wijkprofessionals en medewerkers van de gemeente (zoals BenW) komen hier langs. Het huiselijke karakter, de kopjes koffie op tafel en de open sfeer zorgen ervoor dat mensen zich welkom voelen en als vanzelf in contact komen met anderen.

“ Ik zie hier vaak mooie kleine dingen gebeuren. Zoals net hier, mensen gingen bij gebrek aan ruimte gewoon bij elkaar aan een tafeltje zitten. Voor je het weet helpen ze elkaar met het vinden van een knop voor zijn wandelstok.” (professional)

Figuur 5.1. Tekening van een bewoner in Dronten

Impact op individuele bewoners

Ook zien we onder bewoners een grote individuele impact. Bewoners geven zelf aan dat eenzame mensen zich door de komst van de community builder meer gedragen voelen door de gemeenschap. Voor veel bewoners betekent de ontmoetingsplek meer dan een ruimte: het is een rustpunt, een plek waar men zich welkom en gezien voelt. Een bewoner vertelt:

“ Ik ben zelf sinds kort weduwnaar. Als je rouwt, heb je stemmen van buiten nodig. En die kun je hier gelukkig vinden. De gemeente heeft een snel verouderende bevolking, er komen nog veel meer weduwen en weduwnaren bij. Die gaan deze plek nodig hebben. Ik heb hier zoveel warmte en liefde ontvangen, een luisterend oor. Dit is een echt rustpunt.” (bewoner)

De laagdrempeligheid van de plek wordt door bewoners vaak genoemd als succesfactor. Het idee dat iedereen 'gewoon kan aanschuiven' draagt bij aan het gevoel van inclusie en gemeenschap onder bewoners:

“ *Het zou mooi zijn dat als bewoners van Golfslag de burens meenemen naar het koffie drinken, dat ze zo elkaar allemaal meenemen. De uitspraak 'je kunt gewoon aanschuiven!' is goed om vaker tegen elkaar te zeggen.*” (bewoner)

Voor sommigen vervult de ontmoetingsplek een duidelijke rol in het dagelijkse ritme:

“ *Ik hoorde laatst iemand die zei: ik kom hier elke dag een kopje koffie drinken, het is echt een stuk dagbesteding.*” (bewoner)

Daarnaast speelt de inzet van vrijwilligers een sleutelrol in het creëren van een gastvrije sfeer, waardoor bewoner zich gezien voelen:

“ *Je wordt hier altijd zo hartelijk ontvangen. De vrijwilligers zorgen er echt voor dat ik me gezien voel.*” (bewoner)

“ *Binnen de locatie zie ik: oog voor elkaar, een luisterend oor van de vrijwilligers, een kopje koffie, een helpende hand, een stukje aandacht.*” (bewoner)

Ook de diversiteit van bezoekers en het ontstaan van onderling contact worden genoemd als positieve uitwerking:

“ *Het is er altijd druk, er komen veel ouders met kinderen. Het waait allemaal aan en maakt onderling ook contact. Ook op de leefstijlavonden komt een heel gemengd publiek af.*” (bewoner)

De persoonlijke betekenis van de plek wordt in sommige uitspraken krachtig samengevat:

“ *Ik heb hier welbevinden gevonden! Je wordt afgeleid van het alledaagse en gaat weer vrolijk naar huis.*” (bewoner)

Een professional verwoordt de rol van de community builder treffend:

“ *Wat [naam deelnemer] heeft gedaan, is goud. Hoe ik het visueel heb weergegeven: het is hier warm, de vlammen slaan eruit. Men komt en gaat. [naam deelnemer] zorgt voor ondersteuning en mensen komen met veel plezier naar deze plek.*” (professional)

Deze citaten maken duidelijk dat de effecten van gemeenschapsopbouw niet alleen zichtbaar zijn op het niveau van buurtnetwerken en initiatieven, maar zich juist ook diep verankeren in het persoonlijke leven van bewoners.

6 Conclusie en aanbevelingen

Dit hoofdstuk bundelt de belangrijkste inzichten, lessen en aanbevelingen die zijn voortgekomen uit het actieonderzoek. De ervaringen van de deelnemers aan de Praktijklabs bieden waardevolle aanknopingspunten voor iedereen die betrokken is bij gemeenschapsopbouw. Ze laten zien wat werkt, waar het schuurt en wat er nodig is om tot duurzame verandering te komen – zowel in de wijk als binnen organisaties.

6.1. Overkoepelende inzichten

1. Gemeenschapsopbouw vergt omdenken

De Praktijklabdeelnemers maken duidelijk dat gemeenschapsopbouw niet draait om grote beleidsplannen of formele vergaderingen, maar om het dagelijks aangaan van verbinding, het stellen van open vragen en het uitnodigen van bewoners om zelf initiatief te nemen. De leervragen die zij formuleren zijn zowel persoonlijk als systemisch – het gaat om een fundamenteel andere manier van kijken, werken en zijn in de wijk. Zoals een van de deelnemers verwoordde:

“ Wat mij is bijgebleven is de verschuiving van ‘focus on what’s wrong’ naar ‘focus on what’s strong’.”

Belangrijk daarbij is het besef dat het niet de professionals zijn die de gemeenschap bouwen – het zijn de bewoners zelf. In hun eigen woonomgeving ondernemen zij activiteiten vanuit zogeheten ‘buurtkringen’, op het niveau van straat, complex of ‘buurtje’. Vanuit deze kleine, informele verbanden leren mensen elkaar kennen en ontstaan nieuwe netwerken, die op hun beurt weer de voedingsbodem vormen voor nieuwe ideeën en initiatieven. Met de juiste, lichte organisatievorm en passende begeleiding kan dit organisch uitgroeien tot wat deelnemers omschrijven als “een kleine beweging”.

Tegelijkertijd laten de knelpunten zien dat gemeenschapsopbouw niet alleen plaatsvindt in de wijk, maar onlosmakelijk verbonden is met de werkwijze en cultuur van organisaties. De verschuiving naar een ‘focus on what’s strong’ vraagt om veel meer dan een andere houding richting bewoners. Het vereist een diepgaande verandering in organisatiecultuur, machtsverhoudingen en wederzijdse verwachtingen – tussen bewoners, professionals en samenwerkingspartners. Een van de belangrijkste knelpunten die uit het actieonderzoek naar voren komen, is dan ook de bestaande

organisatiecultuur. Veel community builders lopen vast op interne structuren, processen en verantwoordingsystemen die weinig ruimte bieden voor maatwerk, vertrouwen en duurzame betrokkenheid. Sommigen ervaren zelfs onvoldoende steun of dekking vanuit het bestuur van hun eigen organisatie, waardoor hun werk kwetsbaar is en hun speelruimte beperkt blijft.

Deze structurele barrières zorgen voor een spanningsveld tussen wat nodig is in de wijk en wat mogelijk is binnen de bestaande organisatiecontext.

Elke community builder ervaart daarin eigen obstakels, maar juist het delen van deze worstelingen blijkt van grote waarde. Het creëert herkenning en draagt bij aan collectieve leerprocessen. Het vraagt moed om het goede gesprek te blijven voeren – binnen én buiten de eigen organisatie. Toch is dat gesprek belangrijk om tot echte vernieuwing te komen. Want hoewel gemeenschapsopbouw begint in de wijk, kan het pas echt slagen als ook de systeemwereld mee verandert. Dat vraagt om leiderschap, ruimte voor experiment en vooral de bereidheid om anders te kijken: naar bewoners, naar elkaar en naar de mogelijkheden die ontstaan als je de kracht in de gemeenschap centraal durft te zetten.

2. Wat als niet iedereen mee kán doen?

Een opvallende bevinding uit het actieonderzoek is dat gemeenschapsopbouw idealiter uitnodigend en inclusief is, maar dat dit in de praktijk complex blijft. In veel buurten zijn er mensen die wél willen, maar niet kunnen meedoen. Dit kan komen door gezondheidsproblemen, armoede, psychische kwetsbaarheid, sociaal isolement of negatieve ervaringen met eerdere initiatieven. Ook de (digitale) vaardigheden, de taal of het zelfvertrouwen om aansluiting te vinden ontbreken soms. En niet alle bewoners herkennen zich automatisch in de initiatieven of voelen zich er welkom bij. De Praktijklabs laten zien dat deze uitsluiting zelden het gevolg is van onwil, maar eerder van structurele belemmeringen én van onbedoelde aannames bij professionals en actieve bewoners. Het vergt bewuste inspanning en tijd en ruimte om voorbij de vanzelfsprekende deelnemers te kijken, en om op zoek te gaan naar mensen die (nog) stil blijven.

Inclusief werken betekent dan ook: actief reflecteren op de vraag wie er níet meedoet en waarom. Het vraagt om het opbouwen van relaties, tijd, herhaalde uitnodiging en soms ook om ‘omwegen’ – zoals werken via informele routes, sleutelfiguren of kleine vertrouwensmomenten. Het betekent accepteren dat meedoen verschillende vormen kan hebben. Aanwezig zijn bij een koffieochtend, een luisterend oor bieden aan een buur of simpelweg wéten dat je welkom bent – ook dat is deelname. Daarnaast signaleren deelnemers uit de Praktijklabs dat bewonersinitiatieven soms onbedoeld juist exclusief kunnen worden. Denk aan vrijwilligers die langdurig te veel verantwoordelijkheid

dragen, waardoor nieuwkomers afhaken, of aan bewonersinitiatieven die gericht zijn op een homogene groep (zoals ouderen) waardoor jongeren, mensen met een beperking of bewoners met een migratieachtergrond zich niet aangesproken voelen.

Een inclusieve gemeenschap groeit niet vanzelf, maar vraagt om actieve zorg, voortdurende reflectie en de bereidheid om ook ongemak toe te laten. Niet iedereen doet altijd mee – maar iedereen moet wel de kans krijgen om op zijn of haar manier bij te dragen.

3. Kleine stappen, grote waarde: tempo en schaalniveau van gemeenschapsopbouw

Gemeenschapsopbouw laat zich moeilijk vangen in beleidsdoelen of kwantitatieve indicatoren. De waarde ervan is vooral voelbaar in de praktijk, bij de professionals en bewoners die erbij betrokken zijn. De werkelijke dynamiek ontstaat vaak op microniveau – in specifieke straten, binnen kleine groepen of op plekken waar bewoners elkaar stap voor stap leren kennen en de verbinding meer ervaren. De effecten die daaruit voortkomen zijn zelden spectaculair, maar zeker betekenisvol. Het gaat om kleine gebeurtenissen: een ontmoeting van bewoners die elkaar anders nooit zouden spreken, een buurtbewoner die voor het eerst verantwoordelijkheid neemt voor een activiteit en daarmee nieuwe vaardigheden ontwikkelt, of het ontstaan van een informeel netwerk dat als vangnet fungeert. Het moet nog blijken of deze kleinschalige resultaten inderdaad de voedingsbodem zijn voor sociale samenhang en welzijn in de buurten. Daarvoor moet er op de langere termijn gereflecteerd worden.

Gemeenschapsopbouw heeft daarbij een 'langzamer' tempo. Het gaat niet in de eerste plaats om het realiseren van formele 'zorg', maar om het versterken van de kwaliteit van leven – door nabijheid, betrokkenheid en vertrouwen. Dit botst soms met de gewenste verantwoording van traditionele beleidssturing, die vaak gericht is op voorspelbaarheid, meetbaarheid en efficiëntie. Voor beleidsmakers en organisaties betekent dit: accepteren dat niet alles planbaar is. Het vraagt om investeren in relationele processen waarvan de opbrengst pas op termijn zichtbaar wordt – en dan vaak op onverwachte manieren. Durf ruimte te geven aan het informele, het langzame en het kleinschalige. Juist dáár ligt de kiem voor duurzame verandering. Dat vraagt om het loslaten van het idee dat gemeenschapsopbouw projectmatig kan worden benaderd, zonder vooraf zeker te weten wat het oplevert. En het vraagt om een basis van vertrouwen op de kracht van relationeel werk, ook als dit zich niet direct laat vertalen in kwantitatieve opbrengsten.

6.2. Aanbevelingen en concrete handvatten

Uit onderzoek blijkt dat het succes van gemeenschapsopbouw sterk afhangt van de mate waarin professionals, bewoners en bestuurders gezamenlijk optrekken, elkaar ondersteunen en voldoende ruimte krijgen om te experimenteren, te leren en te groeien. Alleen door deze samenwerking ontstaat een duurzame basis waarop gemeenschappen zich kunnen doorontwikkelen. Hieronder volgen aanbevelingen en concrete handvatten die de gemeenschapsopbouw in Flevoland kunnen versterken en verder kunnen brengen. Deze aanbevelingen zijn nauw met elkaar verbonden en beïnvloeden elkaar, waardoor ze niet los van elkaar gezien kunnen worden.

- 1. Versterk de rol van Samen Buurten als leer- en verbidingsplatform.** Samen Buurten speelt een cruciale rol als centraal platform voor kennisdeling, gezamenlijke reflectie en praktische ondersteuning van community builders. Uit de vragenlijst onder deelnemers blijkt dat meer dan de helft van hen vindt dat Samen Buurten hen heeft geholpen bij het ontwikkelen, uitvoeren en verduurzamen van samenlevingsopbouw in hun buurt. Door het organiseren van evenementen zoals het Communityfeest wordt de beweging zichtbaar en kunnen ervaringen en verhalen worden gedeeld. Dit bevordert niet alleen de motivatie, maar zorgt ook voor een lerende praktijk waarin successen en knelpunten worden besproken en direct teruggekoppeld aan beleidsmakers en organisaties. Om deze rol verder te versterken, is het belangrijk om regelmatige intervisiebijeenkomsten en leer-actiecycli te faciliteren waarin community builders ervaringen kunnen uitwisselen en samen oplossingen verkennen. Daarnaast kunnen toegankelijke tools en methodieken hen helpen hun werk concreet en effectief te maken. Een online platform voor kennisuitwisseling en een structureel feedbackmechanisme tussen praktijk en beleid zijn eveneens essentieel. Concrete handvatten en stappen die de doorontwikkeling van Samen Buurten ondersteunen:
 - a. Organiseer regelmatige intervisiebijeenkomsten en leer-actiecycli** waarin community builders ervaringen kunnen delen, reflecteren op complexe situaties en samen oplossingen verkennen. Dit bevordert continu leren en versterkt het gevoel van onderlinge steun.
 - b. Ontwikkel en verspreid toegankelijke tools en materialen** zoals gesprekskaarten, formats voor buurtgesprekken, methodieken voor bewonersparticipatie en inspirerende praktijkvoorbeelden. Deze concrete hulpmiddelen maken het werk van community builders tastbaarder en makkelijker toepasbaar in de praktijk.
 - c. Faciliteer een online platform of community of practice** waar professionals snel en laagdrempelig kennis kunnen uitwisselen, vragen kunnen stellen en successen kunnen delen, ook buiten fysieke bijeenkomsten om.

- d. **Integreer een structureel feedback- en evaluatiemechanisme** zodat leerpunten en ervaringen systematisch terugvloeien naar beleidsmakers en financiers. Dit versterkt de verbinding tussen praktijk en beleid en helpt bij het creëren van betere randvoorwaarden.
2. **Versterk de positie van community builders.** Community builders vormen de kern van gemeenschapsopbouw; zij verbinden bewoners en leggen de basis voor veerkrachtige wijken. Zoals besproken in het hoofdstuk over ervaren professionele knelpunten (zie 4.2.3) ervaren communitybuilders vaak onduidelijkheid over hun rol, een gebrek aan tijd en ruimte, en hebben ze last van beperkte mandaten. Dit belemmert niet alleen hun effectiviteit, maar ook de duurzame impact van hun werk. Heldere rolomschrijvingen zijn daarom noodzakelijk, zodat verwachtingen, verantwoordelijkheden en bevoegdheden duidelijk zijn. Bestuurlijke rugdekking is essentieel; gemeenten en andere bestuurlijke lagen moeten actief mandaat geven en het belang van gemeenschapsopbouw onderschrijven, waarbij ruimte wordt geboden voor langdurige relatieopbouw in plaats van alleen directe resultaten. Professionele ontwikkeling verdient eveneens aandacht, bijvoorbeeld door gerichte opleidingen, trainingen en intervisiegroepen. Zo kunnen community builders hun vaardigheden uitbreiden en hun positie versterken. Concrete handvatten die de positie van community builders ondersteunen:
- a. **Rolprofielen ontwikkelen:** Werk samen met community builders en betrokken organisaties om duidelijke functieprofielen en mandaten op te stellen, die afgestemd zijn op lokale behoeften en de complexiteit van het werk.
 - b. **Bestuurlijke afspraken maken:** Zorg dat gemeenten en andere betrokken partijen formeel commitment geven aan de rol en ruimte van community builders, bijvoorbeeld via beleidskaders of samenwerkingsafspraken.
 - c. **Investeer in opleiding en ontwikkeling:** Organiseer regelmatige scholing en intervisie, zowel vakinhoudelijk als op persoonlijke vaardigheden zoals communicatie en leiderschap. Maak budgetten hiervoor structureel beschikbaar.
3. **Investeer in een ondersteunende organisatiecultuur.** Gemeenschapsopbouw heeft een cultuur die ruimte biedt voor experimenten, waar het proces van langzaam groeien wordt gewaardeerd en vertrouwen de basis vormt. Organisaties zullen het traditionele korte-termijndenken en de verantwoordingssystemen moeten loslaten en erkennen dat gemeenschapsopbouw een complex en langdurig proces is, waarbij resultaten vaak pas op de lange termijn zichtbaar worden. Samenwerking tussen verschillende afdelingen en organisaties moet worden gestimuleerd om silo's te doorbreken en middelen en expertise effectief te

bundelen. Leiderschap speelt hierbij een belangrijke rol; leidinggevendenden moeten professionals ondersteunen en een cultuur van geduld en waardering voor het proces faciliteren. Het expliciet vrijmaken van tijd voor relatieopbouw, reflectie en leren is daarbij onmisbaar. Daarnaast helpt het communiceren van het belang van het proces en het vieren van successen en leermomenten om een open en lerende cultuur te bevorderen. Concrete handvatten voor een meer ondersteunende organisatiecultuur:

- a. **Herzie beoordelingscriteria:** Pas prestatie-indicatoren aan zodat ze niet alleen kwantitatieve output meten, maar ook procesgerichte resultaten zoals vertrouwen, netwerkversterking en gemeenschapsbinding.
- b. **Betrek professionals bij beleid:** Zorg dat community builders en andere betrokkenen meepraten over organisatie- en beleidsontwikkeling, zodat hun ervaringen en behoeften terugkomen in beslissingen.
- c. **Investeer in leiderschap dat vertrouwen geeft:** Train leidinggevendenden in het ondersteunen van community builders en het faciliteren van een cultuur van geduld en waardering voor proces. Leiderschap dat experimenten en leren actief ondersteunt, versterkt het draagvlak binnen de organisatie.

4. **Zorg voor duurzame infrastructuur en (digitale) ontmoetingsplekken in de wijk.** Het succes van gemeenschapsopbouw hangt af van een stevig fysiek en organisatorisch fundament. Toegankelijke ontmoetingsplekken, zoals buurthuizen, parken en multifunctionele wijkcentra, zijn cruciale plekken waar sociale contacten kunnen ontstaan en gemeenschapsinitiatieven kunnen groeien. Flexibele en multifunctionele ruimtes bieden bewoners de mogelijkheid om zelf initiatieven te ontwikkelen en samen te werken. Het stimuleren van kleine buurtkringen versterkt het sociale weefsel en vergroot de veerkracht van de wijk. Daarnaast is digitale infrastructuur van belang om bewoners ook online met elkaar te verbinden. Organisatorische ondersteuning, bijvoorbeeld via trainingen voor bewoners, helpt bij het versterken van vaardigheden op het gebied van plannen, vergaderen en fondsenwerving. Samenwerking met lokale partners zoals scholen, zorginstellingen en ondernemers zorgt voor een breed draagvlak en aanvullende middelen. Tot slot is het belangrijk te zorgen voor duurzame financiering, zodat ontmoetingsplekken en initiatieven niet afhankelijk zijn van kortlopende subsidies, maar zich kunnen ontwikkelen op de lange termijn. Concrete handvatten voor een duurzame infrastructuur in de wijk:
- a. **Creëer en onderhoud toegankelijke ontmoetingsplekken:** Zorg voor fysieke ruimtes die laagdrempelig zijn, herkenbaar en gemakkelijk bereikbaar voor alle bewoners. Denk aan buurthuizen, speeltuinen, parken, multifunctionele wijkcentra en cafés waar buurtactiviteiten kunnen plaatsvinden.

- b. Zorg voor flexibiliteit in het gebruik van ruimtes:** Ontwikkel gedeelde ruimtes die multifunctioneel en flexibel inzetbaar zijn, zodat verschillende initiatieven en groepen deze kunnen gebruiken zonder ingewikkelde procedures.
 - c. Ondersteun het ontstaan van buurtringen:** Help bewoners om kleine, informele groepen of kringen te vormen die elkaar regelmatig ontmoeten, problemen bespreken en samen activiteiten organiseren. Dit kan bijvoorbeeld via buurtcafés, wandelgroepen of gezamenlijke tuinprojecten.
- 5. Ontwikkel een gezamenlijke visie op gemeenschapsopbouw.** Zoals omschreven in het hoofdstuk over ervaren bestuurlijke knelpunten (zie 4.2.2), is bestuurlijke betrokkenheid onmisbaar voor duurzame gemeenschapsopbouw. Gemeenten, zorgaanbieders, woningcorporaties, bewoners en informele netwerken moeten samen een gedeelde visie formuleren die recht doet aan de complexiteit en het langetermijnkarakter van dit proces. Deze visie biedt ruimte voor langdurige inzet en bevordert samenwerking over sectoren en belangen heen. Het vereist een verschuiving van het traditionele beleidsdenken dat vooral gericht is op meetbare output, naar het waarderen van relationele kwaliteit zoals vertrouwen en verbondenheid. Nieuwe evaluatie-instrumenten die kwalitatieve effecten en het proces van gemeenschapsvorming erkennen, zijn daarbij cruciaal. Daarnaast helpt een gezamenlijke visie bestuurlijke knelpunten, zoals versnipperde verantwoordelijkheden en gefragmenteerde financiering, te verminderen. Door beleid, budgetten en activiteiten beter op elkaar af te stemmen ontstaat meer samenhang in aanpak en middelen, wat de effectiviteit vergroot. Het actief communiceren van deze visie zorgt voor breed draagvlak en betrokkenheid. Concrete handvatten voor een gezamenlijke visie:
 - a. Gebruik co-creatie methodieken:** Betrek bewoners actief bij het opstellen van de visie en beleidskaders. Dit versterkt het eigenaarschap en zorgt dat de visie aansluit bij wat er daadwerkelijk leeft in de wijk.
 - b. Ontwikkel een visiedocument of manifest:** Leg de gezamenlijke visie en uitgangspunten schriftelijk vast en zorg dat deze breed gedragen wordt. Dit document kan ook dienen als richtlijn voor toekomstige beslissingen en samenwerking.
 - c. Maak de visie zichtbaar:** Communiceer actief over de gezamenlijke visie naar alle betrokkenen en de bredere gemeenschap, bijvoorbeeld via nieuwsbrieven, websites of buurtbijeenkomsten, om draagvlak en betrokkenheid te vergroten.

- 6. Geef bewoners écht eigenaarschap.** Succesvolle gemeenschapsopbouw ontstaat van onderop, waarbij wordt aangesloten bij de kracht, talenten en initiatieven van bewoners zelf. Bewoners verdienen het eigenaar te zijn van hun eigen processen, waarbij zij worden ondersteund zonder dat de regie wordt overgenomen. Dit vraagt om geduld en ruimte, omdat gemeenschapsvorming een langzaam en vaak onvoorspelbaar proces is. Het actief luisteren naar bewoners en het organiseren van laagdrempelige participatiemomenten is essentieel, net als het aanbieden van verschillende vormen van betrokkenheid die aansluiten bij hun mogelijkheden. Professionele community builders kunnen bewoners faciliteren door hen te helpen ideeën uit te werken en obstakels te overwinnen, terwijl zij zelf de regie behouden. Het stimuleren van kleinschalige initiatieven helpt om vertrouwen en motivatie te versterken, terwijl het respecteren van het natuurlijke tempo van bewoners bijdraagt aan duurzame verankering. Het zichtbaar maken van successen en het betrekken van kwetsbare groepen draagt bij aan inclusiviteit. Tot slot is het ondersteunen van bewonersleiderschap en het beschikbaar stellen van kleine, flexibele budgetten essentieel om eigenaarschap te versterken. Concrete handvatten voor meer eigenaarschap bij bewoners:
 - a. Faciliteer participatie op maat:** Zorg voor verschillende vormen van betrokkenheid, zodat bewoners kunnen meedoen op de manier die bij hen past – van meedenken tot meedoen of meebeslissen.
 - b. Bied toegankelijke ondersteuning:** Zet professionele community builders en ondersteuners in als faciliterende krachten die bewoners helpen hun ideeën uit te werken, contacten te leggen en obstakels te overwinnen, zonder zelf de regie over te nemen.
 - c. Stimuleer kleinschalige initiatieven:** Moedig kleine projecten en buurtinitiatieven aan die snel zichtbaar resultaat geven, om motivatie en vertrouwen te versterken. Deze initiatieven kunnen dienen als bouwstenen voor bredere gemeenschapsopbouw.
 - d. De rol van samenwerkingspartners: verbinden en vertrouwen versterken.** Zorgverzekeraars, zorg- en welzijnsinstellingen, provincies en gemeenten spelen een belangrijke rol in het ondersteunen van gemeenschapsopbouw. Hun betrokkenheid gaat verder dan het verstrekken van middelen; zij kunnen een verbindende factor zijn door initiatieven zichtbaar te maken, kennisdeling te faciliteren en lokale netwerken te ondersteunen. Regelmatige netwerkbijeenkomsten en digitale platforms kunnen lokale partijen helpen ervaringen en best practices te delen. Samenwerkingsverbanden worden versterkt door gezamenlijke subsidieaanvragen te stimuleren en heldere afspraken te maken over verantwoordelijkheden en doelen. Het investeren in community builders en verbindende professionals, met voldoende bestuurlijke rugdekking, is cruciaal. Transparantie in besluitvorming en communicatie draagt bij aan vertrouwen

bij bewoners en professionals. Tot slot vraagt gemeenschapsopbouw om een lange termijn benadering, waarbij beleid en financiering ruimte bieden voor duurzame ontwikkeling en groei. Concrete handvatten voor samenwerking tussen de partners:

- **Ondersteun inclusieve samenwerking:** Stimuleer dat alle relevante partijen – van zorg en welzijn tot woningcorporaties, onderwijs en vrijwilligersorganisaties – samenwerken binnen lokaal gedragen netwerken. Een gezamenlijke aanpak voorkomt overlapping en sluit aan bij de behoeften van de buurt.
- **Investeer in lange termijn samenwerking:** Gemeenschapsopbouw is een proces van lange adem. Zorg ervoor dat beleid, financiering en ondersteuning niet alleen op korte termijn gericht zijn, maar ruimte bieden voor duurzame ontwikkeling en groei.

Bijlage 1: Literatuurlijst

Baerveldt, C. (2017). Naar zinvolle evaluatiemethoden voor community-projecten: Van een focus op interventies naar een focus op jeugdnetswerken. *Pedagogiek*, 37(2), 173-185.

Berg, J., Botman, S., & Veldboer, L. (2017). Puzzelen in de praktijk: opvattingen over samenwerking tussen informele en formele partijen in de gebiedsteams van 1. Hoorn verkend via de q-methode.

Clarke, V., & Braun, V. (2014). Thematic analysis. In *Encyclopedia of critical psychology* (pp. 1947-1952). Springer, New York, NY.

Davelaar, M., Duyvendak, J. W., Foolen, J. M. W., Raspe, A., Springhuizen, A. M. M., Tonkens, E., & De Wild, E. (2002). *Wijken voor bewoners. Asset-Based Community Development in Nederland*. Verwey-Jonker Instituut & NIZW.

De Weger, E (2022). *A work in progress: Successfully engaging communities for health and well-being. A Realist Evaluation. A work in progress: Successfully engaging communities for health and wellbeing. A realist Evaluation — Tilburg University Research Portal*

Engbersen, R., Verweij, S., Van der Kamp, J., Nourozi, S., Panhuijzen, B., & Van Pelt, M. (2021). De terugkeer van de gemeenschapsopbouw. *Achtergronden, praktijkervaringen en toekomstagenda*. Movisie.

Deutum, J., Hooren, van, R. (2016). *De verbinding onthult. Een verslag van het verbinden van formele en informele zorg in het Amsterdamse programma Wij zijn de buurt*. Jochum Deutum advies & onderzoek, Koster & Van Hooren.

Dopmeijer, J. M. (2021). *Sense of belonging als fundament voor community-vorming in een blended leeromgeving. Essay geschreven ter gelegenheid van het NRO Symposium Hoger Onderwijs: Nieuwe richtingen na de pandemie, 15 januari 2021. Dit essay valt binnen het thema Community-vorming in een blended leeromgeving*.

Gateway (2018). *Building Community: An evaluation of asset based community development (ABCD) in Ayrshire*. Glasgow.

Gemeente Lelystad (2009). *Nota buurthuis en opbouwwerk*. Lelystad.

Gemeente Maastricht (2018). *Evaluatie kwartiermakerschap broedplaatsen*. Maastricht.

Gerrits, F., & Vlaar, P. (2010). *Competentieprofiel opbouwwerker*. Utrecht: Movisie.

Gielen, A. J., & Ham, M. (2012). Wat werkt nu werkelijk? Politiek en praktijk van sociale interventies.

Gruben, de, R. (2022). Gemeenschapsopbouw and Its Challenges. *Community Engagement*.

Hende, van de, H., & van Wijk, E. (2020). Buurtbudgetten en gemeenschapsopbouw: onderzoek naar buurtbudgetten in West, Centrum, Noord, Nieuw-West en Zuidoost.

Kilewo, E. G., & Frumence, G. (2015). Factors that hinder community participation in developing and implementing comprehensive council health plans in Manyoni District, Tanzania. *Global health action*, 8(1), 26461.

Kleinhans, R. J., & Bolt, G. (2010). Vertrouwen houden in de buurt. Verval, ervaring en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten.

Kretzmann, J. P., & McKnight, J. (1993). Building communities from the inside out.

Kwakernaak, M., & Deutum, J. (2019). *Evaluatie Bijspringen & Versterken*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Movisie (2021). *Geld blijft knelpunt voor bewonersinitiatief. Eerste monitor zorgzame gemeenschappen*. Utrecht.

Movisie (2021). Samen komen we eruit. Werken aan doelen in gemeenschapsopbouw. Utrecht.

Mutua, S. N. (2017). Factors influencing performance of community development projects: a case of Inades formation Kenya (African institute of social and economic development) in Machakos County, Kenya (Doctoral dissertation, University of Nairobi).

NHL Stenden / Werkplaats Sociaal Domein Friesland (2017). *Empowerment: Naar een sterke sociale basis*.

Pelt, van, M., Rensen, P., & Spierts, M. (2024). *Wat werkt bij samenlevingsopbouw?* Utrecht: Movisie.

Russell, C., & McKnight, J. (2022). *The connected community: Discovering the health, wealth, and power of neighborhoods*. Berrett-Koehler Publishers.

Scala Welzijn (2021). *Bewoners aan het woord – deel 2, pilot evaluatie opbouwwerk 2020-2021*. Gemeente Ooststellingwerf.

Silva, da, D. (2011). *Helping people help themselves: a review of the evidence considering whether it is worthwhile to support self-management*. Health Foundation.

Silvius, A. M., Tak, E., Vos, R. C., Mook-Kanamori, D. O., Vos, H. M. M., Santokhi, S., & Numans, M. E. (2021). *Gezond lang thuis wonen in Den Haag: de iZi-pilots*.

Shifotoka, F. N., & Kanyimba, A. T. (2021). Factors contributing to the unsustainability of community-based development projects in the Oshana region of Namibia. *International Journal of Development and Sustainability*, 10(2), 69-84.

Smith, C.D., Verschuur, A., Graaff, M., Zantvoort, van, L., & Alhasa, T. (2020). *Tussentijdse evaluatie pilot samen hier*.

Stichting 2030 (2020). *Evaluatie en vooruitblik Stichting 2030 en Festival 2030*. Leiden.

Veldacademie (2020). *Veerkracht in Bospolder-Tussendijken*. Rotterdam.

Veldboer, L., Engbersen, R., Duyvendak, J. W., Uyterlinde, M., & Lub, V. (2008). *Helpt de middenklasse?: op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag: Nicis Institute.

Velde, te, J., & Welfing, S. (2012). *Draaiboek community-gericht werken*. Utrecht: Indigo.

Volker, B., Flap, H., Lelieveldt, H., van der Kolk, H., Veenstra, R., Dijkstra, A., ... & Stolle, D. (2005). *Gemeenschap der burgers: Sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen*.

Vroegop, I., & Groen, A. (2021). *Inspiratieboek Gemeenschapsofbouw*. Philadelphia Zorg.

Wijk, van, A. (2011). *Geen werk voor watjes: een evaluatieonderzoek naar de inzet van straatcoaches in Den Bosch*. Bureau Beke.

Wittebrood, K. (2008). Sociale cohesie als bouwsteen voor veilige buurten. *P. Schnabel, R. Bijl & J. de Hart (red.). Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau*, 95-109.

Wittebrood, K., Permentier, M., & Pinkster, F. (2011). *Wonen, wijken & interventies: krachtwijkenbeleid in perspectief*. Den Haag Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wittenberg, Y. (2025). Aandachtspunten voor toekomstbestendige samenwerking tussen formele en informele zorg. *NTZ*, 50(1), 15-18.

Woodward, J., South, J., Coan, S., Bagnall, A. M., & Rippon, S. (2021). Asset based community development: a review of current evidence.

Zwart-Olde, N. E., Jacobs, M. T., Van Groenou, M. B., & van Wieringen, M. (2014). Samen zorgen voor thuiswonende ouderen Onderzoeksrapportage over de samenwerking tussen mantelzorgers, professionals en vrijwilligers in de thuiszorg.

Bijlage 2:

Informatie Praktijklabs Samen Buurten

Praktijklabs zijn dynamische leer- en experimenteeromgevingen waarin bewoners, lokale organisaties en andere belanghebbenden worden opgeleid. Deze labs ontwikkeld door Samen Buurten maken gebruik van de methode Asset Based Community Development (ABCD), waarbij buurtverbinders worden opgeleid. Met deze aanpak leren buurtverbinders de buurt te verbinden, op basis van de krachten van de gemeenschap. Uitgaan van wat er al is, niet van wat er juist niet is.

De Praktijklabs dienen als platforms waarbij initiatieven ontstaan of verder worden ontwikkeld, die bijdragen aan het versterken van netwerken en een zorgzame samenleving. Buurtverbinders brengen bewoners, initiatieven en organisaties samen om de sociale samenhang in een netwerk en/of wijk te versterken. Ze fungeren als schakel tussen bewoners en professionals, waardoor gemeenschappen veerkrachtiger worden en mensen elkaar makkelijker vinden voor hulp, activiteiten en ondersteuning.

Een praktijklab is een vierdaagstraject waarin buurtverbinders leren werken volgens de ABCD (Asset Based Community Development) aanpak. **De bouwstenen van ABCD (Asset-Based Community Development):**

Elke gemeenschap beschikt over waardevolle middelen die kunnen bijdragen aan groei en ontwikkeling. ABCD richt zich op deze bestaande krachten, in plaats van de tekorten. De aanpak is gebaseerd op vijf bouwstenen:

1. Individuele capaciteiten

Iedereen binnen een gemeenschap heeft unieke talenten, vaardigheden en kennis. Door deze te herkennen en te benutten, kunnen mensen actief bijdragen aan positieve veranderingen in hun buurt.

2. Gemeenschapsnetwerken en verenigingen

Sterke gemeenschappen worden gevormd door sociale verbanden, zoals buurtinitiatieven, sportverenigingen en vrijwilligersgroepen. Deze netwerken bevorderen samenwerking en versterken het gemeenschapsgevoel.

3. Institutionele middelen

Scholen, bibliotheken, kerken, bedrijven en andere organisaties spelen een belangrijke rol in het ondersteunen en faciliteren van gemeenschapsinitiatieven. Zij kunnen middelen en expertise bieden om lokale projecten te versterken.

4. Fysieke en economische hulpbronnen

Openbare ruimtes, infrastructuur en lokale bedrijven zijn waardevolle elementen binnen een gemeenschap. Door deze effectief te benutten, kunnen sociale en economische kansen gecreëerd worden.

5. Verhalen en cultuur

De geschiedenis, tradities en gedeelde ervaringen van een gemeenschap zorgen voor identiteit en verbondenheid. Het vertellen van verhalen versterkt de sociale cohesie en inspireert tot nieuwe initiatieven.

Door deze bouwstenen te combineren, stimuleert ABCD gemeenschappen om vanuit hun eigen kracht en samenwerking duurzame verandering te realiseren.

De buurtverbinders bij Samen Buurten ontdekken hoe zij de talenten en mogelijkheden van (buurt) bewoners kunnen herkennen en benutten om samen initiatieven op te zetten die bijdragen aan een sterke netwerken en gemeenschap. De focus ligt niet op zorgverlening, maar op het stimuleren van eigen regie, participatie en welzijn. De Praktijklabs dragen bij aan:

- **Actieve gemeenschapsparticipatie** | De Praktijklabs zijn gericht op samenwerking en zelforganisatie, waarbij deelnemers worden gestimuleerd om duurzame veranderingen in hun omgeving te realiseren.
- **Faciliteren in plaats van sturen** | Buurtverbinders leren hoe zij een ondersteunende rol kunnen aannemen, zodat bewoners zelf initiatieven kunnen nemen en betrokken blijven bij de ontwikkeling van hun netwerk en buurt.
- **Directe toepasbaarheid** | De opgedane kennis en vaardigheden worden direct gekoppeld aan concrete praktijksituaties, waardoor deelnemers actief kunnen bijdragen aan verbeteringen in hun netwerk en buurt.
- **Erkenning en kwaliteit** | De opleiding is geaccrediteerd bij Registerplein, wat zorgt voor een professionele standaard en erkenning van de verworven vaardigheden.

COLOFON

Auteurs: A. Brock, MSc
Dr. E. de Weger
Uitgave Verwey-Jonker Instituut
Giessenplein 59-C
3522 KE Utrecht
T (030) 230 07 99
E secre@verwey-jonker.nl
I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, Juli 2025

ISBN: 978-94-6409-379-7

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.
Partial reproduction of the text is allowed, on the condition that the source is mentioned.